

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Кафедра літургійних наук

Магістерська робота

**БОГОСЛОВ'Я СВЯТА АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА У
ЛІТУРГІЙНИХ ТЕКСТАХ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ**

Студент 6-го курсу: Петро Жарій

Науковий керівник: Василь Рудейко

Кандидат наук, доктор богослов'я

Рецензент: Максим Тимо

ліценціат літургійних наук

Львів 2022

Жарій П.Р. Богослов'я свята апостолів Петра і Павла у літургійних текстах Візантійської традиції: Магістерська робота (041 «Богослов'я») / П.Р. Жарій / Український католицький університет. Кафедра літургійних наук; Наук. кер: к. н., д. б. Рудейко В. – Львів: УКУ, 2021. – 67.

Анотація. У роботі проведено богословський аналіз текстів свята апостолів Петра і Павла у Візантійській літургійній традиції. Розкрито історичний аспект свята первоапостолів, зокрема життя та діяльність Петра і Павла та образ їхнього почитання у ранньохристиянській традиції. Було висвітлено значимість свята у Візантійському літургійному році та образ апостолів у сучасних та древніх літургійних текстах октоїха. У праці також є подано уставний порядок богослужінь добового кола у день свята.

Ключові слова: апостоли Петро і Павло, Візантійська літургійна традиція, мінея, октоїх, образ, свято, життя та діяльність, богословський аналіз, літургійний рік, піст.

Abstract. The analysis of the work includes theological texts feast of apostles Peter and Paul in the Byzantine liturgical tradition. The historical aspect of the feast of the first apostles is revealed, in particular the life and activity of Peter and Paul and their veneration in the early Christian tradition. The significance of the holiday in the Byzantine liturgical year and the image of the apostles in modern and ancient liturgical texts of October were highlighted. The work also presents the established order of worship of the daily circle on the day of the holiday.

Keywords: apostles Peter and Paul, Byzantine liturgical tradition, menaion, octoechos, image, feast, life and activity, theological analysis, liturgical year, fast.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА.....	9
1.1. Життя та діяльність апостола Петра	9
1.2. Життя та діяльність апостола Павла	17
РОЗДІЛ II. СВЯТО АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА У КОНТЕКСТІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЛІТУРГІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ.....	28
2.1. Історія становлення свята апостолів Петра і Павла	28
2.1.1. <i>Почитання апостолів Петра і Павла у ранньохристиянській традиції.</i>	28
2.1.2. <i>Історія становлення свята апостолів Петра і Павла.</i>	31
2.2. Історія встановлення Апостольського посту.	34
2.3. Свято у контексті візантійського літургійного року.	37
2.3.1. <i>Свято у контексті Собору 12 Апостолів</i>	37
2.3.2. <i>Свято у контексті поклоніння кайданам Петра.</i>	39
2.4. Образ Петра і Павла в текстах Октоїха.	40
РОЗДІЛ III. БОГОСЛОВСЬКИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ СВЯТА АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА.....	45
3.2. Богослужіння свята апостолів Петра і Павла.	45
3.2.1. <i>Мала Вечірня</i>	45
3.2.2. <i>Велика Вечірня з Литією</i>	46
3.2.3. <i>Утреня</i>	47
3.2.4. <i>Літургія</i>	47
3.3. Богослов'я літургійних текстів свята апостолів Петра і Павла	48
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	63

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

1. Апп. - апостоли.
2. Б. р. - без року.
3. Б. м. - без місця.
4. Гал. - Послання до Галатів.
5. Див. - дивися.
6. Ді. - Діяння Апостолів.
7. Еф. - Послання до Ефесян.
8. Зв. - зворотня сторона.
9. Йо. - Євангеліє Йоана.
10. Кол. - Послання до Колосян.
11. Л. - лицева сторона.
12. Лк. - Євангеліє Луки.
13. Мр. - Євангеліє Марка.
14. Мт. - Євангеліє Матея.
15. Перекл. - переклад.
16. Пс. - Книга Псалмів.
17. Рим. - Послання до Римлян.
18. Свв. - святих.
19. Ст. - Століття або Століть.
20. Т. - том.
21. Тит. - Послання до Тита.
22. УГКЦ - Українська Греко-Католицька Церква.
23. Флм. - Послання Филимона.
24. Флп. - Послання до Филип'ян.
25. 1 Кор. - Перше послання до Коринтян.
26. 1 Сол. - Перше послання до Солунян.
27. 1 Тим. - Перше послання до Тимотея.
28. 2 Кор. - Друге послання до Коринтян.

- 29. 2 Пет. - Друге послання Петра.
- 30. 2 Сол. - Друге послання до Солунян.
- 31. 2 Тим. - Друге послання до Тимофея.

ВСТУП

Ще за свого життя Ісус Христос вибрав своїх учнів - апостолів, яким дав місію поширювати та засівати у серцях багатьох народів Слово Боже, саме тому, вони стали першими вчителями віри після Спасителя. Вони отримали завдання йти серед народів, навчати та хрестити їх “в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа” (Мт. 28:19). Апостоли прийняли цю місію та передали своїм наступникам. Із числа учнів Христових, особливими почеснями відзначилися апостоли Петро та Павло. Свята Церква надала їм величний титул - Первоверховні, через їхню ревну апостольською діяльністю, характер та особливу благодать дану їм самим Господом. Свята Церква спогадує їхню пам'ять кожного року у день їхнього празника, їхнє свято – одне з найбільших поліелейних свят у візантійській традиції.

Актуальність роботи полягає в тому, що це дослідження розкриває приклад святих апостолів для особливого почитання та наслідування, у їхній діяльності, стійкості вірі Христовій із мужнім свідченням правди відкритої Христом на основі літургійних текстів їхнього свята. Є відсутні ґрунтовні опрацювання щодо обраної нами тематики.

Об'єктом даної праці є постать апостолів Петра і Павла у літургійних текстах візантійської традиції, із акцентом на УГКЦ у деяких аспектах.

Предметом даного дослідження є поетапне висвітлення історії свята первоверховних апостолів (зокрема життя апостолів Петра і Павла та їхнього почитання у перших століттях християнства), важливості празника у літургійному році та богословський аналіз літургійних текстів.

Метою даної праці є висвітлити богослов'я свята Петра і Павла у літургійній традиції візантійського обряду. З'ясувати богословське значення свята та побачити як Церква зображує образ апостолів аналізуючи літургійні тексти.

Для реалізації мети праці потрібно виконати наступні **завдання**:

1. Представити життя апостолів Петра та Павла на основі книг Святого Письма, патристичних творів, апокрифічної літератури та інших богословських праць.
2. Розкрити образ почитання апостолів у ранньохристиянській традиції.
3. Проаналізувати історичний аспект встановлення свята у церковній традиції.
4. Проаналізувати богословське значення свята у контексті візантійського літургійного року.
5. Висвітлити історичний та богословський аспект апостольського посту.
6. Провести богословський аналіз літургійних текстів свята апостолів Петра та Павла.

Для досягнення вказаної мети та завдань буде застосовано такі **методи**: хронологічний, історично-критичний, описовий, богословсько-екзегетичний, аналітичний.

Дана праця матиме такі межі:

- Історичні межі - розкрити життя та діяльність апостолів Петра і Павла у періоді I ст.
- літургійні межі - висвітлення богослов'я свята апостолів Петра і Павла, буде відбуватися шляхом аналізу літургійних текстів свята візантійського обряду.

Структурно магістерська праця складатиметься із вступу, списку скорочень, основної частини (три розділи поділенні на підрозділи), висновку та списку використаної літератури.

Перший розділ буде поділено на два підрозділи. Обидва підрозділи представлять земний шлях та діяльність апостолів Петра та Павла: життя до та після зустрічі з Христом, подорожі, проповіді, письмову спадщину, чуда, ув'язнення, смерть та інші моменти. За основу буде використано книги Святого Письма, Святоотцівське передання, апокрифічна література та інша богословські праці для розкриття певних біографічних моментів. Із богословської літератури

буде використано зокрема деякі біблійні дослідження оскільки Петро та Павло є біблійними особами.

Другий розділ буде складатися із чотирьох підрозділів. У першому підрозділі буде розглянуто історичний розвиток свята апостолів Петра та Павла та образ їхнього почитання у ранньохристиянській традиції. У другому підрозділі буде показано історію апостольського посту, який передує святу Петра та Павла. Третій підрозділ нам послужить для висвітлення свята у літургійному візантійському році на основі дотичних до нього празників. Четвертий підрозділ висвітлить образ Петра та Павла у текстах сучасних та древніх октоїхів.

Третій розділ складатиметься із двох підрозділів. Перший підрозділ подасть устав богослужінь свята, зокрема таких як: Вечірня мала, Велика Вечірня з литією, Утреня та Літургія. Другий підрозділ буде присвячений безпосередньому богословському аналізу літургійних текстів свята у візантійській традиції, будуть виділені і проаналізовані основні теми та ідеї, які простежуються у текстах свята та показано, що саме послужило основним джерелом до написання.

Головними джерелами для даного дослідження послужили тексти літургійних книг, які вживаються для церков Візантійської традиції: Мінеї, Октоїхи, Типікони та інші. При висвітленні історичних моментів праці було використано: Святе Письмо (оскільки Петро та Павло є біблійними персонажами), Патристичні Твори (Тертуліан, Євсевій Кесарійський, Іринеї Ліонський, Амвросій Медіоланський та інші), праці провідних біблістів та літургістів (Райт Т., Макрей Д., Браун Р., Гатрі Д., Керн. К та інші).

Новизна даної праці полягає у тому, що немає комплексного та цілісного дослідження історії свята Петра і Павла (із урахуванням життя апостолів та образу їхнього почитання у перших століттях християнства), важливості празника у літургійному році богослужінь візантійської традиції, історії розвитку апостольського посту та богословського аналізу текстів свята. Дане дослідження розкриє по-новому літургійне почитання первоверховних

апостолів, від початків християнства по сьогодні у контексті візантійської літургійної традиції, та можливо стане рушієм для переосмислення їхнього образу.

РОЗДІЛ І.

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА

У традиції Церкви з-поміж усіх учнів Христових з особливою пошаною ставляться саме до апостолів Петра і Павла. Вони були шановані серед християн як за їх життя так і після їх мученичої смерті. Петро був одним із першим кого Месія покликав на апостольське служіння (Мт. 4:19), та першим хто визнав Божество Ісуса Христа (Мт. 16:16). Павло ж був гонителем християн, однак слова Христа: “Савле, Савле, чому ти Мене переслідуєш?” (Ді. 9:4) - повністю перемінили його та зробили Воїном Христовим.

Метою цього розділу, є представити життя апостолів Петра і Павла взоруючись на Святе Письмо, Отцівську спадщину та іншу богословську літературу, і розкрити їхній земний шлях: життя до та після зустрічі з Христом, подорожі, проповіді, письмову спадщину, чуда, ув'язнення, смерть та інші моменти.

1.1. Життя та діяльність апостола Петра

Основним джерелом для дослідження життя апостола Петра є Святе Письмо. Більшість біографічних свідчень ми дізнаємося саме звідти, зокрема найбільше інформації міститься у чотирьох Євангеліях та у інших книгах Нового Завіту, таких як: Діяння Апостолів та послання апостола Павла. Твори Отців Церкви також подають важливі біографічні дані про життя Петра. Апокрифічні твори які не увійшли до канону книг Нового Завіту, містять невелику біографічну цінність, однак зважаючи на їхній досить ранній термін написання вони можуть містити певне історичне ядро для дослідження.

Народився майбутній апостол у Витсаїді (Йо 1:44). Точну дату народження встановити є досить складно, оскільки жодних історичних свідчень про часовий період чи про вік ми не знаходимо. При народженні Йому було дано ім'я

*Симеон*¹. Повністю це ім'я у Новому Завіті зустрічається у Ді. 15:14 (Συμεών εξήγηστο - “Симеон ось розповів”) та 2 Пет. 1:1 (Συμεών πέτρος, δούλος και απόστολος Ἰησοῦς Χριστός - “Симеон Петро, раб та апостол Ісуса Христа”²). У решті випадків вживається скорочено *Симон* (Σίμων)³. З огляду на історичний контекст, це було досить популярне ім'я у Палестині періоду першого століття⁴.

Батько Симона називався Йона, про що згадується декілька разів на сторінках Святого Письма (Мт. 16:17; Йо. 1:42, 21:15). У Симона був рідний брат який називався Андрій, обоє братів за професією “були рибалками” (Мт. 4:18; Мр. 1:16). Проживав він у Капернаумі у власному будинку (Мт. 8:14; Лк. 4:38). Професія рибалки на озері Генисарет була досить прибутковим для Симона, оскільки мав власний човен, що було певним показником матеріального достатку на той період⁵. З огляду на вказівку про його тещу, можна зробити висновок, що він був одружений (Мт. 8:14–15; Мр. 1:29–31; Лк. 4:38–39). Апостол Павло у своєму посланні до Коринтян підтверджує даний факт: “Чи ми права не маємо водити з собою сестру, дружину, як і інші апостоли, і Господні брати, і Кифа?” (1 Кор. 9:5).

Як і багато євреїв того часу, Петро із його братом були послідовниками навчання Йоана Хрестителя, однак коли той вказав на постать Ісуса Христа, наголошуючи: “Ось агнець Божий” (Йо. 1:29), Андрій прийняв ці свідчення і вирушив до Спасителя, та після певного періоду привів до Месії Симона⁶. За свідченням Євангелія від Йоана, Симеон вперше познайомився із Христом у Юдеї (Йо. 1:35- 42). Ця перша зустріч описана досить скромно, без виявлення жодної реакції майбутнього очільника апостолів. Але вже тоді Христос говорить про зміну імені Симеона (Йо. 1:42) на ім'я *Кифа* (арамейською Кепа - “камінь”)

¹ Єврейською שִׁמְעוֹן Šim'on - Симон, в перекладі дослівно Бог почув.

² Див.: *Novum Testamentum graece*. 2012, 345, 596.

³ У деяких перекладах Святого Письма “Симон” є також у Ді. 15:14 та 2 Пет. 1:1.

⁴ Див.: MacArthur J. *New Testament commentary. 1 Peter* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Чикаго 2004.

⁵ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (03.11.2021).

⁶ Див.: Barton B. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Вітон 1996.

або *Петро* (грецькою *πέτρος* - “камінь”)⁷. Деякі біблісти вважають, що ця зустріч мало як вплинула на життя Петра, оскільки він надалі продовжив займатися своїми справами у Капернаумі, можливо очікуючи подальших вказівок⁸.

Згодом Симеон знову зустрічає Ісуса, біля Галілейського моря (Лк. 5:1-11; Мт. 4:18-22 та Мр. 1:16-20); тоді він рибалив разом із Андрієм. Христос проходячи біля них промовляє фразу: “Ідіть за Мною, Я зроблю вас ловцями людей!” (Мт. 4:19). Після цього, згідно з Євангелієм, обоє братів лишили свою справу та пішли слідом за Ним.

У Синоптичних Євангеліях⁹ описується епізод як Христос обирає із усіх своїх учнів дванадцятьох яких проголошує “апостолами” (*απόστολος*), у тому числі і Симона (Мр. 3: 13-19). Деякі біблісти зазначають, що це є третє і останнє покликання до місії апостольства, після якого Кифа остаточно стає учнем христовим¹⁰.

У Мт. 10:2, Мр. 3:16 та Лк. 6:14 подається перерахунок усіх апостолів, починаються ці списки завжди з імені Петра. Це свідчить про те, що саме він стає вибраним лідером серед учнів Ісуса¹¹. Деякі дослідники зазначають, що “більш ніж ймовірно, лідерство Петра вплинуло на його характер та особистість. Повністю відданий своєму Господу, Петро з ентузіазмом виступив і взяв на себе ініціативу”¹². Можна ствердити, що чим помітніші стають апостоли на сторінках Євангелій, тим помітнішим стає первоапостол як головний¹³.

Петро очолює групу улюблених учнів Христа разом із Яковом та Йоаном, які були із Месією у особливих епізодах Його життя. Саме вони троє були присутні під час події Преображення Христа на горі Тавор (Мт. 17:1-9, Мр. 9:2-9 та Лк. 9:28-36). Коментар Петра на перемену Ісуса та об’явлення Мойсея з

⁷ Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р т. 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 321.

⁸ Див.: Barton V. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Вітон 1996.

⁹ Євангеліє від Марка, Матея та Луки.

¹⁰ Див.: Barton V. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude*.

¹¹ Див.: MacArthur J. *New Testament commentary. 1 Peter* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Чикаго 2004.

¹² Barton V. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude* // переклад власний.

¹³ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (03.11.2021).

Іллею відіграє особливу роль. Він каже до Месії “Господи (“Господи” у Матея, “Учителю” у Марка та “Наставниче” у Луки), добре нам тут бути” (Мт. 17:4) - символізуючи духовну радість, яку відчували апостоли, але лише Петро це визнає¹⁴.

У Євангеліях є немало моментів пов’язаних із Петром, які розкривають його особливу роль серед учнів. В цих епізодах він часто виступає як учень який проводить діалог із Христом (Мт. 15:15; 19:27; Лк. 12:41) чи відповідає від імені всіх решту апостолів (напр. Мт. 16:16). У деяких епізодах, Христос надає певну перевагу саме Петру. Одним із таких уривків є ходження Христа по воді (Мт. 14:22–27, Мр. 6:47–51 та Йо. 6:16–21). Матей згадує Петра який також йшов по воді до Спасителя (Мт. 14:27-33). Цей уривок є також цінним, бо у ньому можна побачити, що віра Петра не є ідеальною та здатна зазнавати кризи.

Важливим епізодом є діалог Христа з учнями в Кесарії Пилиповій (Мт. 16:13-15). Тут Петро відповідає Месії від імені всіх учнів та отримує відповідь, яку описує лише євангелист Матей:

Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявили, але Мій Небесний Отець. І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. І ключі тобі дам від Царства Небесного (Мт. 16:16-19).

Науковці вказують, що внаслідок цього досвіду “було досягнуто нового виміру розуміння, та підвищене усвідомлення божественності Ісуса було схвалено Ним самим і стало причиною “освячення” Петра”¹⁵, тобто це можна вважати офіційним поставленням Петра як головного серед інших учнів та надання йому особливої місії¹⁶.

Тайна вечеря є особливою подією у житті Христа і учнів, та описується у всіх чотирьох Євангеліях. Петро відіграє особливу роль у цьому періоді. Зокрема це є у приготуванні вечері (Мт. 26:17-19, Мр. 14:12-17 та Лк. 22:7-13), умиванні ніг Ісусом (Йо. 13:1-11) та на самій вечері, коли Христос говорить про зраду (Йо.

¹⁴ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (03.11.2021).

¹⁵ Encyclopedia Britannica. *Saint Peter the Apostle* // www.britannica.com (03.11.2021) // переклад власний.

¹⁶ Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 321.

13:21-30). Центральним моментом Тайної вечері для Симона є передбачення Христа про його відречення. Саме це відречення згодом у Євангелії є єдиним епізодом де центральну роль відіграє не Ісус, а Його учень (Мт. 26:69–75; Мр. 14:66–72; Лк. 22:55–62 та Йо. 18:25–27). Петро чинить помилку та усвідомлюючи це плаче. Дослідники вказують, що цей уривок показує слабкість волі Петра, переоцінку своїх можливостей та справдження пророцтва щодо нього, однак розпач та сльози в той момент виявляють ступінь сорому та глибину любові до Христа¹⁷.

Після цих епізодів зради та смерті Ісуса, першість Петра згодом було повернено¹⁸. Саме він, після смерті Христа, був першим учнем хто побачив Його Воскреслого (Лк. 24:13–35 та 1 Кор. 15:1-18). В одному з об'явлень учням біля Тиверіадського моря, Симон вступає в діалог із Ісусом, де провідною темою є любов, і можна побачити як Петро по-справжньому любить свого Вчителя. (Йо. 21:15-19).

Продовження біографії Петра після Євангелій ми знаходимо у книзі Діяння, у якій апостол є однією із дійових осіб. З перших розділів учень Христовий відкривається нам по-новому - як голова апостольської громади та справжній лідер ранньої Церкви¹⁹. Цей факт підтверджує його перше місце у списку апостолів (Ді. 1:12–14), а також його звернення до громади (Ді. 1:15–26). Після Зішестя Святого Духа на апостолів Петро каже промову, яка складається із цитат Старого Завіту, провідною думкою є Христове Воскресіння та його важливість для кожного вірного (Ді. 2:14-36).

Подібно як Христос робив чуда, Петро отримує від Бога таку ж можливість. Апостол напряду чинить чудо в декількох епізодах: зцілення кульгавого від народження (Ді. 3:1–10), зцілення розслабленого в Лідді (Ді. 9:32–35), повернення до життя померлого від хвороби (Ді. 9:36–42), зцілення хворих

¹⁷ Див.: Encyclopedia Britannica. *Saint Peter the Apostle* // www.britannica.com (03.11.2021).

¹⁸ Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т. 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 321.

¹⁹ Див.: Barton B. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Вітон 1996.

тінню (Ді. 5:15). Також через Петра Бог вказує Сапфіру та Ананію (Ді. 5:1-11). Проповідник діяв не лише в Єрусалимі, але й за його межами, у таких містах як Кесарія, Іопія та Лідда - де здійснив широку місіонерську подорож (Ді.9-10). Кифа головував у першій християнській громаді. Ця громада жила за власними укладеними законами та правилами (Ді. 2:42, 44-47 та Ді. 4:32-35). Можна побачити, що Петро безстрашно та з великим ентузіазмом, поширює та захищає справу Ісуса Христа, а також реалізовує важливий обов'язок апостолів - євангелізувати народи²⁰.

Особливе місце у житті апостола та всієї книги Діяння займають описи його ув'язнень. Загалом їх було три, і кожне супроводжувалося незвичними досвідами: особливістю першого арешту є проповідь Петра та суперечка із книжниками (Ді. 4:5-21) де провідною думкою є спасіння; другий арешт супроводжується чудом, а саме дією ангела, який вивів апостолів із темниці (Ді. 5:18-26), а також діалогом із первосвященниками, подібному до попереднього діалогу (Ді. 5:27-33); третій арешт також супроводжується чудом, дія ангела у визволенні Петра (Ді. 12:3-11).

Останньою згадкою про Петра у Діяннях є опис його діяльності під час Апостольського Собору. Загалом вважається, що собор відбувся у Єрусалимі у 49 або 50 році²¹. Апостол звертається до громади, наголошує на досвіді роботи із язичниками та особі Ісуса Христа (Ді. 15:7-11). Біблійні дослідження показують, що завдяки цим уривкам можна побачити ставлення Петра до язичників та його авторитетну позицію серед громади²².

Свідчення про діяльність апостола Петра є присутні також у творах Отців Церкви. Саме завдяки цим переданням є відомо, що Кифа був у Римі за свого життя, та поширював там Слово Боже. Першим хто засвідчує це є Іринеї Ліонський (125-202). У праці “Проти ересей”, він вказує:

²⁰ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (04.11.2021).

²¹ Див.: Ианнуарий И. *Иерусалимский собор апостолов*. 2009, 502.

²² Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles*.

Але оскільки було б вельми довго в такій книзі, як ця, перераховувати спадкоємства всіх церков, то я приведу переказ, про церкву найбільшу, найдавнішу і всім відому завдяки апостолам, засновану і влаштовану в Римі двома найславнішими апостолами Петром і Павлом, і сповіщену людям віру, яка через спадкоємців єпископів дійшла до нас²³.

Цей уривок засвідчує про діяльність апостола у Римі. Однак Іриней тут не вказує на те, що апостол Петро був першим єпископом цієї спільноти, а лише одним із основоположників. Згодом традиція церкви вважає саме Кифу першим²⁴, а не Лінія (10-76) якого згадує Іриней²⁵.

Апостол Петро вважається першим єпископом Антіохійським, саме так його називає блаженний Єронім (347-420) у своїй праці²⁶. Йоан Золотоустий (344-407) у своєму творі “Похвала Ігнатію Богоносцю” зазначає, що апостол був довгий час у Антіохії саме як єпископ, а потім передав цей уряд Ігнатію Богоносцю²⁷.

Ще одним важливим біографічним епізодом Петра із творів Отців Церкви є інформація про його смерть. Найранішою згадкою про страждання Петра подає Тертуліан (160 - 220): “Наскільки щаслива ця церква! Все вчення її апостоли наситили своєю кров'ю; в ній Петро зрівнявся з Господом в стражданні”²⁸. З цього уривку можна припустити, що Петро був розп'ятий²⁹. Підтверджує цю думку блаженний Єронім у своєму творі “Про відомих чоловіків”, додаючи про розп'яття вверх ногами: “Петро вважається першим серед апостолів. Він удостоївся мученицького вінця: був прибитий цвяхами до хреста догори дригом, бо стверджував, що не гідний бути розп'ятим таким же чином, як і його Господь”³⁰. Саме завдяки Єроніму та його праці традиційно вважається, що дата смерті Петра, можливо відповідна даті останнього року правління імператора

²³ Іриней Лионский. *Пять книг против ересей*. Москва 1996, 86 // переклад власний.

²⁴ Див.: Синод Католицької Церкви. *Катехизм Католицької Церкви*, § 880-882.

²⁵ Див.: Іриней Лионский. *Пять книг против ересей*.

²⁶ Див.: Hieronymi. *De viris clarissimi* 1 (PI 23,607).

²⁷ Див.: Joannes Chrysostomus. *In laudem Ignatii* 4 (PG 50,591).

²⁸ Тертуліан. *О прескрипции против еретиков*. Москва 1994, 124 // переклад власний.

²⁹ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (04.11.2021).

³⁰ Hieronymi. *De viris clarissimi* 1 (PI 23,607) // переклад власний.

Нерона – 67 рік, однак існують суперечки між дослідниками і по сьогоднішній день щодо достовірності цієї дати³¹.

Можливе місце смерті та захоронення Петра вважається місто Рим. Євсевій Кесарійський (265 - 339) у своїй праці зазначає: “Я можу показати тобі переможний трофей апостолів. Якщо ти підеш до Ватикану або по Остійській дорозі, ти знайдеш трофей тих, хто заснував цю церкву”³². Деякі сучасні дослідники сперечаються зазначаючи, що під назвою трофеї мається на увазі не могила, а місце страти апостола, однак в обох випадках цінність свідчення не втрачається, бо територія поховання та страти завжди були поруч один біля одного³³.

Варто зазначити, що під іменем апостола Петра у корпусі книг Нового Завіту є підписані два послання. Існують суперечки і по сьогоднішній день щодо їхнього авторства³⁴. Жодних біографічних цінностей щодо життя Петра ці послання нам не дають, однак вони є цінними для духовного збагачення вірних та утвердження віри Христової.

Щодо апокрифічної літератури, то є ряд творів які підписані іменем Петра. Однією із самих ранніх по написанню творів є “Діяння Петра”. Із цього твору можна довідатися, що до апостола приходили натовпи людей аби він зцілював їх; учень Христовий творить різні чуда, проповідує та можливо мав доньку³⁵. Інший твір “Страсті апостолів Петра і Павла” містить опис перебування Петра у Римі, його дискусійний діалог із імператором Нероном та мученицька смерть³⁶. У “Євангелії Петра” (традиція передає написаний самим Петром) автор описує триденний період між смертю Христа та Його Воскресінням, в якому Петро разом із іншими учнями “із сумом та великою біллю у серці,

³¹ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (04.11.2021).

³² Евсевий Памфил. *Церковная история*. Москва 1993, 77 // переклад власний.

³³ Див.: Encyclopedia Britannica. *Saint Peter the Apostle* // www.britannica.com (04.11.2021).

³⁴ Див.: Guthrie D. *New Testament Introduction* // перекл. Гатрі Д. *Введение в Новый Завет*. Санкт-Петербург 1996, 588 - 589; 622 - 623.

³⁵ Див.: Early Christian Writings. *The acts of Peter* // www.earlychristianwritings.com (06.11.2021).

³⁶ Див.: Русская апокрифическая студия. *Страсти апостола Петра и Павла* // apokrif.fullweb.ru (06.11.2021).

переховувалися ... перебували у пості та в скорботі”³⁷. “Одкровення Петра” ще один апокрифічний твір у якому, за переданням, Петро описує своє перебування у аді та раю³⁸.

1.2. Життя та діяльність апостола Павла

Подібно як із життям Петра, основним джерелом біографічних відомостей про Павла є книги Нового Завіту, зокрема такі як: Діяння Апостолів та послання Павла, де міститься автобіографічна інформація. Праці Отців Церкви також містять історичну цінність та апокрифічна література, яка частково розкриває ясність певних моментів із життя апостола.

Рік народження майбутнього апостола викликає суперечки серед дослідників і по сьогоднішній день. Загалом вважають, що Павло народився близько 1 року до Різдва Христового³⁹. Бенедикт XVI у творі з нагоди 2000-ліття з дня народження Павла притримується думки дослідників, які вважають, що справжня дата народження приблизно між 7 та 10 роками після народження Христа⁴⁰.

При народженні він отримав єврейське ім'я *Савл* (Σαούλ)⁴¹. Однак дослідники зазначають, що мав він два імені від народження, дана практика була притаманна для євреїв із діаспори: семітське Савл та грецьке Павло (Paulus)⁴². Майбутній місіонер народився у столиці Кілікії - Тарсі. Сам Павло на цьому наголошує у своїх промові: “Я юдеянин із Тарсу, громадянин відомого міста в Кілікії” (Ді. 21:39). Мав він від народження римське громадянство, як і його батько⁴³. Як вже зазначалося, був єврейського походження, про що не раз

³⁷ Новозаветные апокрифы. Санкт Петербург 2004, 172. // переклад власний.

³⁸ Див.: Новозаветные апокрифы, 371 - 381.

³⁹ Див.: Ramsay W. *Pauline and Other Studies in Early Church History*. 1906, 363.

⁴⁰ Див.: Benedictus XVI. *Specialis Annus Sacer ad recolendum bis millesimum annum a natali die Sancti Pauli Apostoli*. 2007, 670.

⁴¹ Єврейською שָׂאֵל, Шаул (Шауль), у перекладі дослівно вимолений.

⁴² Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 20.

⁴³ Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 22.

наголошує у своїх працях (Рим. 11:1; 2 Кор. 11:22 та Флп. 3:4-5), та належав до коліна Веніамина (Флп. 3:5 та Рим. 11:1).

Більшість біблістів вказують на те, що Савл виріс та отримав початкову освіту саме в Тарсі⁴⁴. Можливо саме там він навчився ремеслу виготовлення наметів (Ді. 18:3), а точніше виготовляти волокно з якого робили намети⁴⁵. Майбутній місіонер, мав добрі базові навички: читав та писав по грецьки, був ознайомлений із елліністичною риторикою та второканонічною літературою⁴⁶.

Згодом Павло вирушає у Єрусалим, аби отримати освіту під керівництвом вчителя Гамаліїла (Ді. 22:3), є припущення, що можливо хтось із його родини проживав там⁴⁷. Не зважаючи на толерантність вчителя до християн (Ді. 5:34-40), Савло перейняв ненависть до них, як до небажаної секти⁴⁸. У Діяннях ми двічі зустрічаємо свідчення про приналежність його до числа фарисеїв (Ді. 23:6 та Ді. 26:4-5).

Вперше Савло з'являється на сторінках Святого Письма разом із епізодом каменування диякона Стефана (Ді. 7:54-8:1). Тут Тарсіянин показується нам як гонитель християн, що він сам потім визнає (1 Кор. 15:9, Гал. 1:13, Флп. 3:6 та 1 Тим. 1:13). Така ненависть до християн була через глибоку ревність до закону та Тори із політичним та фарисейським забарвленням⁴⁹.

Одного разу Савло вирушив у місто Дамаск, аби передати листа від первосвящеників для синагог (Ді. 9:1-2). Саме у дорозі від Єрусалиму до Дамаска, відбулося навернення гонителя християн. Автор книги Діяння подав опис цієї події тричі (Ді. 9:3-9; Ді. 22:6-11 та Ді. 26:12-18), ніби наголошуючи на важливості цієї події та великому Павловому служінню⁵⁰. Біблісти зазначають,

⁴⁴ Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 20.

⁴⁵ Див.: Lewin T. *Life of St. Paul*. Лондон 1874, 8-9.

⁴⁶ Див.: Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*, 21.

⁴⁷ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul* // www.newadvent.org (05.11.2021).

⁴⁸ Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 46-48.

⁴⁹ Див.: Wright T. *What saint Paul really said* // перекл. Райт. Т. *Что на самом деле сказал апостол Павел*. Москва 2010, 36-37.

⁵⁰ Див.: Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*, 49.

що хоч ці розповіді дещо відрізняються між собою структурно, вони є ідентичні за змістом, та не міняють основу розповіді⁵¹:

А коли він ішов й наближався до Дамаску, то ось нагло осяяло світло із неба його, а він повалився на землю, і голос почув, що йому говорив: Савле, Савле, чому ти Мене переслідуєш? А він запитав: Хто Ти, Пане? А Той: Я Ісус, що Його переслідуєш ти. Трудно тобі бити ногою колючку! А він, затрусившись та налякавшись, каже: Чого, Господи, хочеш, щоб я вчинив? А до нього Господь: Уставай, та до міста подайся, а там тобі скажуть, що маєш робити! А люди, що йшли з ним, онімілі стояли, бо вони чули голос, та нікого не бачили. Тоді Савло підвівся з землі, і хоч очі розплющені мав, нікого не бачив... І за руку його повели й привели до Дамаску. І три дні невидючий він був, і не їв, і не пив (Ді. 9:3-9).

Дана подія раз і назавжди змінила життя Тарсіянина, він усвідомив, що Бог відкрив йому Свого Сина, аби Павло проповідував про нього язичникам⁵². Колишній гонитель приймає хрещення з рук Ананія у Дамаску, про що описується двічі у Діяннях (Ді. 9:10-19 та 22:12-16). У тому ж місті Павло вперше почав проповідувати про Воскреслого Христа (Ді. 9:20-25).

По прибутті до Єрусалиму новоохрещеного чекала важка місія - всі його знали як палкого гонителя християн і перші спроби долучитися до єрусалимської громади у нього потерпіли крах (Ді. 9:26). Однак завдяки чоловіку на ім'я Варнава який поручився за Павла, його місіонерство та довіра до нього почали розвиватися (Ді. 9:27-28).

У Єрусалимі Павло мав можливість перебувати разом із апостолом Петром п'ятнадцять днів (Гал.1:18). Взагалі “нам відомо лише про дві зустрічі Павла з Петром: на апостольському соборі в Єрусалимі та під час пізнішого протистояння в Антіохії”⁵³. Більшість біблістів дотримуються думки, що “Павло шукав згоди із самим Петром - першим з апостолів”⁵⁴.

Згодом апостола було відправлено до Тарсу (Ді. 9:30). Ми не маємо жодних свідчень про період Павла у Тарсі, цей період, згідно з даними дослідників,

⁵¹ Див.: Sabatier A. *L'apotre Paul, esquisse d'une histoire de sa pensée*. Париж 1896, 42.

⁵² Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 23.

⁵³ *Міжнародний біблійний коментар* т. 1. Свічадо 2019, 411.

⁵⁴ *Міжнародний біблійний коментар* т. 1, 410.

тривав близько п'яти або шести років⁵⁵. У одинадцятій главі книги Діяння розповідається як Варнаві довірили йти в Антіохію та проповідувати Христа серед язичників. Варнава згадує про Павла та вирушає до нього в Тарс аби той допоміг йому (Ді. 11:19-26). Опісля він знаходить Павла, вони обоє проповідують успішно в Антіохії та наворачтають багато народу, про це можливо засвідчує аргумент, що саме в Антіохії вперше вжито термін “християни” (Ді. 11:26). У одинадцятій та дванадцятій главі є вказано і про їхнє спільне перебування певний період у Єрусалимі (Ді. 11:27-30 та Ді. 12:24-25).

Після цих подій у місіонера починаються найбільш плідний та активний період його життя, який триває близько двадцяти років⁵⁶. Дослідники Святого Письма розділили цей період на три місіонерські подорожі Павла⁵⁷. Цей етап у житті Павла починається із положення на нього та на Варнаву рук від вчителів та пророків для благословення від громади на подорож; сам Святий Дух направляє їх на цей путь (Ді. 13:1-4). Від Антіохії вони прибули до Селевкії, а звідти до Кіпру та зупинилися у місті Саламані, там ж вони проповідували у синагогах (Ді. 13:4-5). Після Саламані вирушають до острова Пафос де вони наворачтають проконсула та опісля відпливли в Пергію, а від неї до Антіохії Пісідійської (Ді. 13: 6-14).

У Антіохії Павло проголошує свою першу проповідь до великої громади, де він коротко розкриває історію Старого Завіту закінчуючи Йоаном Хрестителем, у другій частині проповіді згадує про Авраама та Давида, а в третій частині місіонер наголошує на пророцтві про Христа (Ді. 13:16-39). Дані заклики дали свої плоди, як наслідок на наступну суботу все місто прийшло послухати промову (Ді. 13:44-48). Однак Павло з Варнавою у кінцевому рахунку були вигнані з тих земель через старання поган (Ді. 13:49-52). Після цього подібно у

⁵⁵ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul* // www.newadvent.org (05.11.2021).

⁵⁶ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul* .

⁵⁷ Див.: Brown R. *An introduction to New Testament* // перекл. Браун Р. т 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007, 24.

місті Іконії через їхню проповідь багато увірувало та багато пішло проти них, тому апостоли були змушені тікати до Лістри (Ді. 14:1-7).

У Лістрі Павло зробив перше чудо, оздоровивши чоловіка із хворими ногами (Ді. 14:8-12). Реакція народу на чудо була неочікуваною: “Варнаву вони звали Зевсом, а Гермесом Павла” (Ді. 14:12), тобто вони їх прийняли за богів та навіть хотіли їм принести жертву, однак апостоли закликали народ схаменутися та не робити жодної жертви бо вони є простими людьми яких послав Бог (Ді. 14:13-18). Від Лістри вони прибули до Дерби, а звідти вони поверталися у Антіохію, Іконію, Лістру та інші міста де утверджували нові християнські громади рукоположаючи пресвітерів для них, у кінці вони повернулися до Антіохії звідки починали свій путь де доповіли про свої успішні місії (Ді. 14:20-28).

У п’ятнадцятій главі ми бачимо участь Павла у апостольському соборі. Місіонери від Антіохії прибули до місця собору - Єрусалиму (Ді. 15:1-6). У посланні до галатів Павло також коментує хід даного собору (Гал. 2:1-10). З цього опису дослідники стверджують, що Тарсянину разом із Варнавою доручили йти та проповідувати серед язичників та після цього вони вирушили до Антіохії⁵⁸.

В Антіохії Павло каже до Варнави: “Ходімо знов, і відвідаймо наших братів у кожному місті, де ми провіщали Слово Господнє, як вони пробувають” (Ді. 15:36), після цих слів, по думці біблістів, починається друга місійна подорож апостолів⁵⁹. Дана подорож почалася конфліктом між місіонерами, бо не могли вирішити кого варто брати у подорож, тому “Варнава взяв із собою Марка, й відплив до Кіпру. А Павло, вибравши Силу, рушив у дорогу, переданий братами Господній благодаті. І проходив він через Сирію та Кілікію, зміцнюючи Церкви” (Ді. 15:39-41). Від Дервії місіонер потрапляє до Лістри де зустрічає свого майбутнього помічника на декілька років - хлопчину на ім’я Тимотей (Ді. 16:1-3). Тимотей настільки стане близькою людиною для місіонера, що із

⁵⁸ Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 144 - 148.

⁵⁹ Див.: Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*, 149.

чотирнадцяти послань Павла, від імені Павла і Тимотея будуть написані шість (2 Кор. 1:1; Флп. 1:1, Кол. 1:1, 1 Сол. 1:1, 2 Сол. 1:1 та Флм. 1), дослідники відзначають їхні відносини як батька із сином⁶⁰.

Вже разом із Тимотеєм Павло подорожує через Фрігію та Галатію, до Троади (Ді. 16:6-8). Там апостол у видінні почув заклик “Прийди в Македонію, і нам поможи” (Ді. 16:9) та прибуває на кілька днів до Филип (Ді. 16:10-12). Там Павло після своєї проповіді зустрічає жінку Лідію, яку згодом охрещує (Ді. 16:14-15), та по дорозі до її дому зустрічає служницю, яка мала злого духа і переслідувала місіонерів (Ді. 16:16-18). Автор Діянь показує як Павло робить чудо вигнавши з неї цього духа (Ді. 16:18). Очільники того краю схопили Павла та Силу, завдали їм ран різками та запроторили у в’язницю (Ді. 16:19-24), вважається, що вони аргументували цей вчинок через порушення громадського порядку апостолами⁶¹. Однак апостолам недовго довелося сидіти у темниці, бо завдяки чуду вони змогли звільнитися та повернути сторожа (Ді. 16:25-36). Завершальний епізод у Филипсах показує як апостолів офіційно проводжають із міста та просять вибачення (Ді. 16: 37-39), після цього вони вирушають до Лідії (Ді. 16:40).

Згодом місіонери прибувають до синагоги у Солуні (Ді. 17:1). Там Павло починає свою місійну діяльність як подібно у інших містах: проповідує Воскреслого Христа по суботах (у Солуні три суботи підряд) (Ді. 17:2-4). Після проповідники подалися до Верії де місіонерська діяльність увінчалася більшим успіхом (Ді. 17:10-12), однак завдяки солунським юдеям які намовляли народ місіонери тікають до Атен (Ді. 17: 13-15). В Афінах Тарсіянин бачив, що місто наповнене ідолами, тому він негайно знаходить синагогу та починає проповідувати (Ді. 17:16-17). Тут він вступає у суперечку із філософами (Ді. 17:18-22), проповідує у ареопагу про Бога Творця, воскресіння мертвих та повертає деяких слухачів (Ді. 17:23-34), однак місіонер на довго не затримується,

⁶⁰ Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 152.

⁶¹ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul* // www.newadvent.org (06.11.2021).

через невеликий успіх серед євреїв які почитали Бога у Синагозі та інтелектуалів Греції⁶².

Павло прибуває до Коринту (Ді. 18:1). Щосуботи там він провадив розмови із юдеями та виробляв намети із Акилом та Прискилою (Ді. 18:2-4). Після Коринту апостол прибуває до Ефесу де проповідує юдеям (Ді. 18:19), згодом відпливає до Кесарії та вертається до Антіохію (Ді. 18:22). “І, пробувши там деякий час, він вибрався в подорож знову, за порядком проходячи через країну галатську та Фрігію, та всіх учнів зміцнюючи” (Ді. 18:23) - цими словами автор Діянь починає розповідь третьої місійної подорожі Павла⁶³.

Третю подорож Павла можна вважати найнасиченішою подіями та найдовшою по часу, яка почалася у кінці літа або осінні 51 року⁶⁴. На початку Павло прибуває до Ефесу (Ді. 19:1), там він поклав руки на дванадцятьох учнів (Ді. 19:2-7); проповідував у Синагозі три місяці, а згодом для конкретної школи два роки (Ді. 19:8-10), як вважається чуть не кожного дня⁶⁵. Подібно як і у інших містах, проти Павла та його учнів здійснюється бунт (Ді. 19:23-41), однак він був вгамований. Апостол у своїх посланнях згодом каже як йому було важко перебувати у Ефесі в той період (1 Кор. 16:9, 1 Кор. 15:32 та 2 Кор. 1:8-11).

Після Ефесу місіонер прибуває до Геллади, а звідти разом із учнями до Троади, де разом з ними проводить ламання хлібів (Ді. 20: 2-11). Після прибуває до Мілету, де апостол промовляє до пресвітерів Ефесу слова прощання та повідомляє, що подається до Єрусалиму (Ді. 20: 17-36). По дорозі до Єрусалиму апостол із учнями зупиняється в Кесарії де пророк на ім'я Агав передбачив ув'язнення місіонера (Ді. 21:8-13), однак Павло не злякався і твердо сказав: “за Ім'я Господа Ісуса я готовий не тільки зв'язаним бути, а й померти в Єрусалимі” (Ді. 21:13).

⁶² Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макреї Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 149.

⁶³ Див.: Макреї Д. *Жизнь и учение апостола Павла*, 201.

⁶⁴ Див.: Там само, 201.

⁶⁵ Див.: Там само, 207.

У Єрусалимі Павло бере участь в обряді очищення (Ді. 21:18-26), згодом його арештовують (Ді. 21:27-36). Апостол заявляє про себе у промові перед народом про своє життя (Ді. 21:37-40, 22:1-21). Однак народ збунтувався і побажав бичувати проповідника (Ді. 22:22-29), та дізнавшись з уст Павла про його римське громадянство вгамувалися. Дослідники зазначають, що побити чи зв'язати на той час громадянина Риму без суду, було серйозним порушенням⁶⁶. Саме тому Павло постає перед синедріоном (Ді. 23:1-9) та перебуває у фортеці (Ді. 23: 10-30). Завдяки допомозі сину Павлової сестри апостола відправляють в Кесарію до намісника Фелікса з яким він має діалог (Ді. 23:31-33, 24:1-21), Фелікс відкладає рішення щодо Павла на довший період часу (Ді. 24:22-27).

Наступник Фелікса Фест розпочав судову справу проти апостола (Ді. 25:1-11), після Павло був поставлений перед царем Агриппою, розповідає про своє життя та вступає із діалог із урядовцями (Ді. 25: 13-27, 26: 1-29). Було вирішено відправити Павла до Риму (Ді. 26:30-32). По дорозі до Італії (Ді.27:1-39) корабель на якому пливли зійшов на мілину та екіпаж із Павлом висадився на острів Мальта (Ді. 27: 39-44, 28:1). На Мальті відбулося чудо із змією (Ді. 28:3-6) та оздоровленням Павлом жителів острова (Ді. 28:7-9). Відпливши від Меліти через певний час, прибувають до Риму (Ді. 28:10-16) там Павло зустрічається та проповідує юдеям (Ді. 28:17-29).

Останні речення книги Діяння завершуються розповідю, що Павло ще два роки проповідував у найманому домі в Римі (Ді. 28:30-31). У своєму посланні до Коринтян Павло підбиває підсумки своєї місіонерської подорожі описуючи всі негаразди які з ним сталися під час неї (2 Кор. 11:22-28,32).

Якщо керуватися посланнями Павла, можна гіпотетично скласти його подальший життєвий шлях. Є теорія, що після дволітнього аресту Павла було звільнено, і він направився у Филиппи, та міг відвідати Филимона⁶⁷. Згодом апостол знову відвідав Ефес, а звідки прибув у Македонію (1 Тим 1:3), далі

⁶⁶ Див.: Rapske M. *The Book of Acts in Its First Century Setting. Paul in Roman Custody*. Мічиган 2004, 47.

⁶⁷ Див.: McRay J. *Paul. His life and teaching* // перекл. Макреї Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009, 290-291.

відвідував Крит (1 Тит. 1:5) потім Мілет (2 Тим. 4:20), а після повернувся до Ефесу (1 Тим. 3:14-15), а звідти в Троаду (2 Тим. 4:13). Апостол прибуває до Некрополю де проводить зиму (Тит. 3:12)⁶⁸. У якийсь момент Павла було повторно арештовано⁶⁹. Церковне передання поєднує цю подію із гонінням християн за часів Нерона (37-68). Климент Римський підтверджує те, що жертвою цього переслідування став апостол: “Через ревності і незгоди Павло показав, якою є нагорода за витривалість. Сім разів перетерпівши кайдани, вигнаний, каменований”⁷⁰.

Із творів Отців Церкви ми дізнаємося про смерть Павла. Найраніше свідчення цього подає Тертуліан: “Павло вінчався кончиною Івановою”⁷¹ - це означало, що апостолу відрубали голову, це була звичайна страта для громадян Риму⁷². Блаженний Єронім у своєму творі подає: “Чотирнадцятого року правління Нерона в один день зі стратою Петра Павло був обезголовлений в Римі в ім'я Христа і похований у міста Остії через тридцять сім років після Страстей Господніх”⁷³, згідно з цим Павло прибув до Риму і був тут там страчений⁷⁴.

Як вже було згадано вище, апостол Павло є відомий у Церкві не лише своєю місіонерською діяльністю, але й літературною спадщиною, а саме посланнями, які були адресовані членам молодих Церковних общин які започаткував апостол. Новоствореним громадам необхідні були основи Христової віри які Павло передав їм письмово: “Отже, браття, стійте й тримайтеся передань, яких ви навчились чи то словом, чи нашим посланням” (2 Сол. 2:15). Їх він створював у різні періоди свого місіонерського служіння. Апостол орієнтував свої послання не лише для Церкви якої писав, але й і до інших общин: “І як буде прочитаний лист цей у вас, то зробіть, щоб прочитаний був він також у Церкві Лаодикійській, а того, що написаний з Лаодикії,

⁶⁸ Див.: Риз. Г. Л. *Критический и эзегетический комментарий к книге Деяния апостолов*. 2006.

⁶⁹ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul* // www.newadvent.org (06.11.2021).

⁷⁰ Clementis I. *Epistola ad Corinthios* 6. (PG. 1, 219) // перекл. *Ранні Отці Церкви. Антологія*. Львів 2015, 74.

⁷¹ Тертуліан. *О прескрипции против еретиков*. Москва 1994, 124 // переклад власний.

⁷² Див.: Encyclopedia Britannica. *Saint Paul the Apostle* // www.britannica.com (06.11.2021).

⁷³ Hieronymi. *De viris clarissimi*. 5 (PL. 23. 617) // переклад власний.

⁷⁴ Суперечки щодо року смерті Павла є і по сьогодні.

прочитайте і ви” (Кол. 4:16). Послання відповідають епістолярному жанру античності, кожне складається із трьох основних частин: вступ, основна частина і висновок, також варто зазначити, що у богослів’ї Павла Ісус займає центральне місце⁷⁵.

До корпусу Нового Завіту належать чотирнадцять послань, які приписують апостолу Павлу. Піддається сумніву авторство деяких послань, найбільше “Послання до Євреїв”. Цей сумнів серед теологів сягає періоду IV ст⁷⁶. Бібліст Томас Райт, із впевненістю відносить до авторства Павла: послання до Римлян, обидва послання до Коринтян, послання до Галатів і Филип’ян, послання до Колосян та послання Ефесян⁷⁷.

Подібно як із Петром, іменем Павла є підписанні деякі апокрифічні твори. “Апокаліпсис Павла”, твір написаний, як вважається, від імені Павла, та описує: видіння про ад, рай, містить слово про сотворення світу, гріхопадіння та працю ангелів⁷⁸. Твір “Страсті Петра і Павла” описує прихід Павла до Риму, суперечка із Нероном та його мученицьку смерть⁷⁹.

Підсумовуючи, варто зазначити, що апостоли Петро та Павло засвідчили два несхожих між собою земних шляхи до Небесного Царства. Петро був одним з найближчих людей на землі до постаті Ісуса Христа та згадується найбільше у Євангельських уривках поряд із Спасителем. Саме він очолив згодом громаду апостолів та отримав від Христа найбільшу місію серед інших людей: “І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. І ключі тобі дам від Царства Небесного” (Мт. 16:17-19). Савло ж не мав жодного відношення до подій описаних у чотирьох Євангеліях, його проповідницька діяльність почалася набагато пізніше. В період коли християнська громада розвивалася він її переслідував, але Господь побачивши

⁷⁵ Див.: Райт. Т. *Апостол Павел и верность Бога*. т.1. Черкаси 2014, 702.

⁷⁶ Див.: Евсевий Памфил. *Церковная история*. Москва 1993, 114. // переклад власний.

⁷⁷ Див.: Wright T. *What saint Paul really said* // Райт. Т. *Что на самом деле сказал апостол Павел*. Москва 2010, 9 - 10.

⁷⁸ Див.: *Новозаветные апокрифы*. Санкт Петербург 2004, 382 - 399.

⁷⁹ Див.: Русская апокрифическая студия. *Страсти апостола Петра и Павла* // apokrif.fullweb.ru (07.11.2021).

Розділ І.

Життя та діяльність апостолів Петра і Павла

велику відданість переконанням та силі духу, явився йому та покликав вірно служити. Павло перевершив усіх апостолів, та ставши біля Петра, отримав із ним Церковне звання - первоверховний апостол.

РОЗДІЛ II

СВЯТО АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА У КОНТЕКСТІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЛІТУРГІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

У даному розділі, розглянемо історичний розвиток свята апостолів Петра і Павла у візантійській традиції. Розділ включатиме також історичний огляд утвердження у Церкві шанування апостолів Петра і Павла саме разом, а не окремо та апостольського посту. У другій частині буде розглянуто свято у контексті візантійського літургійного року, на основі літургійних текстів інших свят які є дотичні до образу Петра і Павла. Буде висвітлено образ первоапостолів у сучасних літургійних текстах октоїха та у древніх осьмигласниках, аби провести порівняння.

2.1. Історія становлення свята апостолів Петра і Павла

Як вже вище вказувалося, у даному підрозділі буде висвітлено історію свята апостолів Петра та Павла на основі патристичної літератури та інших богословських досліджень даної тематики. Окрім цього, буде висвітлено почитання їхнього образу у ранньохристиянський період, та побачимо звідки пішла традиція почитати їх саме разом, а не окремо.

2.1.1. Почитання апостолів Петра і Павла у ранньохристиянській традиції

Спомин апостолів Петра і Павла разом у Церковній традиції бере свій початок від часів їхньої смерті. Як було згадано у попередньому розділі, в останні роки життя обидва апостоли піддалися переслідуванню, як християни, імператором Нероном, про це засвідчує Климент Римський (35-99) у своїй праці “Перше послання до Коринтян”:

Через ревність і задрість найбільші та найправедніші стовпи були переслідувані та змагались аж до смерті. Уявімо перед нашими очима благочестивих апостолів. Петро,

який через несправедливі задрощі не раз і не два, а багато разів страждав, і, засвідчив таким чином (Христа), відійшов до належного місця слави. Через ревності і незгоду Павло показав якою є нагорода за витривалість. Сім разів перетерпівши кайдани, вигнаний, каменований, він проповідував на Сході й на Заході і за свою віру отримав благородну славу⁸⁰.

Місцем останнього перебування та ув'язнення апостолів за переданням Церкви вважається Мамертинська в'язниця у Римі⁸¹. Деякі передання стверджують, що вони очікували страту в одній в'язничній камері, однак сучасні дослідники вважають це не достовірним джерелом, оскільки Павло був Римським громадянином, а Петро звичайним рибалкою⁸².

Як вже було згадано у попередньому розділі, найраніше свідчення смерті Петра і Павла знаходимо у праці Тертуліан: “Наскільки щаслива ця церква! Все вчення її апостоли наситили своєю кров'ю; в ній Петро зрівнявся з Господом в стражданні, Павло вінчався кончиною Іванове”⁸³, а завдяки праці блаженного Єроніма ми дізнаємося, що Петро і Павло загинули в один день⁸⁴: “Чотирнадцятого року правління Нерона в один день зі стратою Петра Павло був обезголовлений в Римі в ім'я Христа і похований у місті Остії через тридцять сім років після Страстей Господніх”⁸⁵.

Євсевій Кесарійський, посилаючись у своїй праці “Церковна історія” на свідчення Діонісія, єпископа Коринту, який жив у період II століття, підтверджує слова Єроніма, що страта апостолів Петра та Павла відбулася одночасно:

Коли влада Нерона зміцнилась, він став робити справи нечестиві та повстав проти віри Бога Вседержителя... Отже, він перший серед правителів богоборців, гордо підняв руку на апостолів. Павло при ньому був обезголовлений у самому Римі, а Петро розп'ятий... Те що оба мученики загинули у один і той же час підтверджує Діонісій, єпископ Коринтський, у письмі своєму до римлян: “... однак вони разом навчали в Італії та по-мученицьки померли у один і той же час”⁸⁶.

⁸⁰ Clementis I. *Epistola ad Corinthios* 5. (PG. 1, 219) // перекл. *Ранні Отці Церкви. Антологія*. Львів 2015, 74.

⁸¹ Див.: Catholic Encyclopedia. *Mamertine Prison* // www.newadvent.org (08.11.2021).

⁸² Див.: Таїра. Н. *The Martyrdom of St. Paul: Historical and Judicial Context, Traditions, and Legends*. 2010, 99-101.

⁸³ Тертуліан. *О прескрипцији против еретиков*. Москва 1994, 124 // переклад власний.

⁸⁴ Як вже було вказано у праці, то є різні теорії щодо року смерті обох апостолів.

⁸⁵ Hieronymi. *De viris clarissimi*. 5 (PL. 23. 617) // переклад власний.

⁸⁶ Евсевий Памфил. *Церковная история*. Москва 1993, 105-108 // переклад власний.

Можливо саме подія кончини апостолів у однаковий час, стала основним поштовхом до вшанування образу Петра і Павла разом.

Свідченням високого авторитету апостолів у ранньохристиянському періоді, є особливо високий статус їхньої писемної спадщини. Ігнатій Богоносець (+107) у своєму зверненні до Ефесян, посилається на пряму на послання Павла до цієї ж громади: “Ви є дорогою тих, які умертвляють себе задля Бога, співтаїники Павла освяченого, засвідченого, блаженного, у ногах якого хотів би я опинитися, коли прийду до Бога. Він у цілому листі згадує вас у Христі Ісусі”⁸⁷.

Іриней Ліонський у своїх працях використовує немало цитат із послань Павла, посилаючись на них нарівні із іншими книгами Святого Письма⁸⁸. Отець Церкви також захищає Павла від закидів єретиків, наголошуючи, що “ті які не визнають його, того хто був обраний Богом для того, аби сміливо сповіщати ім’я Його... зневажають обранців Божих та самі себе відлучають від спілкування із апостолами”⁸⁹.

Додаткову інформацію про почитання апостолів разом та високий авторитет, окрім писемних праць Отців Церкви нам подають археологічні знахідки. У фресках римських катакомб досить часто Петро і Павло зображаються разом по праву і ліву руку від Христа⁹⁰. Сучасні археологи, відмічають той факт, що Петро займає важливіше місце, ніж Павло; у дев’яти випадках Петро зображений біля Христа без Павла, а Павло зображений біля Ісуса лише разом із Петром⁹¹. Також образ Петра і Павла зберігся у древньо християнських написах, зокрема й поетичного жанру у римських катакомбах⁹².

⁸⁷ Ранні Отці Церкви. Антологія. Львів 2015, 115-116.

⁸⁸ Див.: Roetzel C. *Paul in the Second Century*. Кембрідж 2006, 228-235.

⁸⁹ Іриней Лионский. *Пять книг против ересей*. Москва 1996, 272-273 // переклад власний.

⁹⁰ Див.: Алфеев И. *Апостол Павел. Биография*. Москва 2017, 503.

⁹¹ Див.: Lampe P. *Traces of Peter Veneration in Roman Archaeology*. Мічиган 2015, 292.

⁹² Див.: Mazzoleni D. *Pietro e Paolo nell'epigrafia cristiana*. 2000, 67-72.

Отже, із вищесказаного можемо зробити висновок, що Петро та Павло мали визначний авторитет у ранньохристиянській традиції. Отці Церкви, із великим трепетом та пошаною спогадували про апостолів у своїх працях, та посилалися на їхні послання як на важливе джерело віри. Однак ми не знаходимо жодних історичних свідчень саме про літургійне почитання Петра та Павла разом чи окремо.

2.1.2. Історія становлення свята апостолів Петра і Павла

Практика почитання апостолів почала розвиватися у місці їхнього останнього проповідництва та смерті - у місті Рим. 29 червня 258 року останки мощей Петра та Павла було перенесено до катакомб святого Себастьяна⁹³, які знаходяться поблизу Риму на Аппієвій дорозі⁹⁴. Після цього, як подають дослідники, 29 червня у Римській Церкві спогадувалося перенесення мощей, однак воно не було дуже популярним святкуванням, допоки не було перенесено мощей до базилік Петра та Павла⁹⁵.

Базиліка Петра, яку називають Старою Базилікою Святого Петра, була побудована між 326 та 333 роками, за наказом імператора Костянтина, і ввозилася близько 30 років⁹⁶. Подібно і на спомин апостола Павла було споруджено, на місці його гробу біля Остійської дороги за мурами Риму, базиліку Святого Павла Костянтином Великим та освячену у 324 році⁹⁷. Саме у ці базиліки, після їхнього спорудження, було повернено останки первоверховних апостолів, і 29 червня згодом стало не днем перенесення мощей, а днем спомину Петра та Павла, втративши свою первинність та розповсюдившись у літургійну практику інших церков Сходу та Заходу не пізніше IV століття⁹⁸.

⁹³ Див.: The American Journal of Theology. *The Latest Discussions on Peter and Paul at Rome*. Чикаго 1918, 115.

⁹⁴ Див.: Encyclopedia Britannica. *Basilica of San Sebastiano* // www.britannica.com (09.11.2021).

⁹⁵ Див.: The American Journal of Theology. *The Latest Discussions on Peter and Paul at Rome*, 115-116.

⁹⁶ Див.: Encyclopedia Britannica. *Old Saint Peter's Basilica* // www.britannica.com (10.11.2021).

⁹⁷ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Paul-without-the-walls* // www.newadvent.org (11.11.2021).

⁹⁸ Див.: Saxer V. *Il culto degli Pietro e Paolo dalle origini all'epoca carolingia*. 2000, 76-79.

У катакомбах, де зберігалися мощі біля Аппієвої дороги, також було споруджено храм в честь первоверховних апостолів, приблизно у другій половині IV ст. - першій половині V століття⁹⁹. 29 червня у Римі відбувалося звершення урочистих Богослужінь у трьох храмах: Стара базиліка Святого Петра, базиліка Павла та у катакомбах святого Себастьяна у храмі апостолів¹⁰⁰.

Гімн святого Амвросія Медіоланського (340-397) присвячений Петру та Павлу є одним із найдавніших згадок про їхнє свято. Святий був єпископом Міланським, і своїм піснеспівом “На день пам’яті свв. апп. Петра і Павла” він засвідчує, що у Міланській церкві було свято, присвячене почитанню обох апостолів¹⁰¹. Цікавим є той факт, що Амвросій виділяє першістю Петра: “І першим був апостол Петро”¹⁰².

Латинський поет Пруденцій, який жив у IV ст (348-413), у своєму поетичному творі “Страсті апостолів Петра і Павла” зазначає: “Свято апостольського тріумфу відбувається в цей день Петра і Павла, знаменований кров’ю. День обох один ... У двох святах день блищить єдиний. Подвійно пам’ятай вшановувати свято”¹⁰³. Можемо бачити, що згідно з твором пам’ять двох первоапостолів спогадували в один день.

Давні церковні календарі містять спомин про свято. Відтак один із найдавніших рукописів є Хронограф 354 року або ж календар Філокала Фурія¹⁰⁴, містить опис дати смерті апостолів Петра і Павла - 29 червня, а також згадується що саме цього дня є день спомину, тобто літургійне свято¹⁰⁵.

Не всі Церкви спогадували пам’ять апостолів Петра і Павла саме 29 червня. Календар Сирійської церкви кінця IV століття, у каталозі подаючи перелік

⁹⁹ Див.: *The Latest Discussions on Peter and Paul at Rome*, Чикаго 1918, 116.

¹⁰⁰ Див.: *Catholic Encyclopedia. St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (11.11.2021).

¹⁰¹ Див.: Амвросий Медиоланский. Собрание творений. т. IV. Москва 2016, 343-347.

¹⁰² Амвросий Медиоланский. Собрание творений. т. IV, 345 // переклад власний.

¹⁰³ Пруденций А. *Сочинения*. Москва 2012, 153-155 // переклад власний.

¹⁰⁴ Див.: *Das Kalenderhandbuch von 354 der Chronograph des Filocalu*. т. 2. Wien 2014, 355.

¹⁰⁵ Див.: *Das Kalenderhandbuch von 354 der Chronograph des Filocalu*. т. 2. Wien 2014, 500.

Розділ II.

Свято апостолів Петра і Павла у контексті візантійської літургійної традиції

деяких свят, зазначає, що днем спомину свв. Петра і Павла є 28 грудня¹⁰⁶. Також грузинський місяцеслов подібно подає дату святкування 28 грудня¹⁰⁷. А календар Полемія Сильвія “день смерти Петра й Павла подає на 22 лютого”¹⁰⁸. Григорій Ніський (335-395) у своєму панегірику подає, що “свята апостолів (Петра та Павла) та святого Стефана слідує одразу ж після Різдва”¹⁰⁹.

Завдяки проповіді св. Софронія (560-638), який був патріархом Єрусалимським є відомо, що цей день був призначений на четвертий день після Різдва: “І, проте, третій день після спасительного Різдва Христового поступившись святкуванню Стефану, четвертий день вони зберегли для самих себе”¹¹⁰.

На основі праць Отців Церкви стихирі на свято апостолів Петра і Павла уклали святі:

- Йоан Дамаскин (VIII ст.) - два канони апостола Павлу і Петру¹¹¹;
- Андрей Критський (VIII ст.) - стихирі свята апостола Петру і Павлу¹¹²;
- Косма Маюмський (VIII ст.) - канон на страсний тиждень із спомином апостолів та Петра¹¹³.

Підсумовуючи, можна сказати, що першою згадкою про виникнення літургійного почитання первоверховних апостолів та розповсюдження на всі церкви - є базиліки Петра та Павла у Римі та перенесення туди їхніх мощей. Перший літургійний текст, який дійшов до нас належить Амвросію Медіоланському, а питання дати свята хоча й засвідчене календарем Філокалуса

¹⁰⁶ Див.: Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (11.11.2021).

¹⁰⁷ Див.: Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. Львів 2004, 409.

¹⁰⁸ Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*, 409.

¹⁰⁹ Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (11.11.2021) // переклад власний.

¹¹⁰ *Проповеди святителя Софронія, Патріарха Ієрусалимського*. Джорданвіль 1988, 135 // переклад власний.

¹¹¹ Див.: Гумилевский Ф. *Писнествитцев. Исторический обзор*. Санкт-Петербург 1902, 207.

¹¹² Див.: Гумилевский Ф. *Писнествитцев. Исторический обзор*, 196.

¹¹³ Див.: Там само, 243.

на 12 липня, в інших церквах святкувалося в різні дні, зокрема в сирійських і в єрусалимській припадало на 28 грудня, тобто на 3-й день святкування Різдва Христового аж до сьомого століття, бо вже від цього часу були укладенні стихирі свята. Тобто, не зважаючи на важливість самих апостолів свято було досить «рухомим», та немало уніфікованої дати почитання.

2.2. Історія встановлення Апостольського посту

Даний підрозділ висвітлить історичний аспект посту, що передує святу апостолів Петра та Павла. Буде взято за основу патристичну спадщину та іншу, дотичну до теми дослідження дослідницьку літературу.

Найдавнішою підставою сучасного посту, який передує святу Петра та Павла є піст, якого дотримувалися християни у перші століття після свята - Зіслання Святого Духа¹¹⁴. У одній із самих ранніх канонічно-літургійних пам'яток “Апостольські постанови” IV ст., авторство якого приписують Клименту Римському, знаходимо припис, що не одразу після свята П'ятидесятниці постити, а рівно один тиждень святкувати і після того одну седмицю постити: “Відсвяткувавши п'ятидесятницю, святкуйте одну седмицю; а після неї одну седмицю дотримуйтеся посту; бо справедливо, щоб ви і веселилися про дар Божий і постили після послаблення”¹¹⁵.

Про цей піст також згадують Отці Церкви у своїх працях. Святий Афанасій Великий (297-373) у своєму слові, написаному у IV ст., подає інформацію про піст який тривав після свята Зіслання Святого Духа: “у тиждень по святій П'ятидесятниці народ, який постив, вийшов молитися на цвинтар, тому що всі відверталися від спілкування з Георгієм”¹¹⁶. Ще одне раннє свідчення IV ст. ми знаходимо у бесіді святого Амвросія Медіоланського. Отець Церкви коментує чи

¹¹⁴ Див.: Мансветов И. *О постах православной восточной церкви*. Москва 1886, 55.

¹¹⁵ Clementis I. *Constitutiones apostolicae* 5. (PG. 1, 572) // переклад власний.

¹¹⁶ Athanasii. *Apologia de fuga sua* 6. (PG. 25, 647) // переклад власний.

варто постити у день П'ятидесятниці та зазначає, що варто це робити після цього дня:

У період П'ятидесятниці ми не постимо, тому що був присутній сам Господь між нами. Бути з Христом це є мов би пожива для християн. Тому у часі П'ятидесятниці ми живимося Христом, що перебуває з нами. Після того, коли піднісся на небо Господь, ми знову постимо¹¹⁷.

Святий Лев Великий (390-461) має окреме слово на свято Зіслання Святого Духа та коментує важливість посту після цього дня:

Бо Сам Дух істини прагне, щоб сяяв будинок слави Його і Його світла, і хоче, щоб в храмі Його не було ні мороку, ні холоду. Його силою і вченням даровано було нам очищення за допомогою поста і милостині. Бо слідом за цим шанованим днем слідує час цілющого поста. Його велику користь відчували на собі всі святі ... по цій причині встановлений незмінний і рятівний звичай, після святих і радісних днів, що святкуються нами на честь Господа, що воскрес із мертвих і потім вознісся на небеса, і після прийняття дарунка Святого Духа, проходимо подвиг посту; щоб благочестивою стриманістю покарати себе за те, що, може бути, по неконтрольованій свободі і неприборканому свавіллі, ми дозволили собі серед радощів свят¹¹⁸.

Згодом даний піст почав віддалятися від своєї початкової форми та почав належати до свята апостолів Петра та Павла. Однією із вагомих причин цього переходу є активний розвиток свята апостолів на Заході та на Сході на день 29 червня. Теодор Студит (759-826), одним із перших, у своїй праці, називає піст апостольським, та навіть подає пояснення цього переходу¹¹⁹. Теодор прив'язує кожен піст до конкретної особи Божої; апостольський піст, на його думку, прив'язаний до образу Святого Духа, а оскільки Він зійшов на апостолів, то відповідно піст який йому присвячений повинен бути пов'язаний із святом апостолів¹²⁰. Звісно ж це твердження є на рівні теологумену, однак показує нам історичний аспект переходу цього посту.

У церковних канонах VIII ст. патріарха царгородського Никифор (758-828), є згадки про апостольський піст, та певний припис: "Монахи, які живуть в

¹¹⁷ Abrosii Mediolanensis. *De Mysterijs liber*. (PL. 16, 396) // переклад власний.

¹¹⁸ Leonis Magni. *Sermones et epistolae 74-76*. (PL. 54, 400, 406) // переклад власний

¹¹⁹ Див.: Мансветов И. *О постах православной восточной церкви*. Москва 1886, 56-57.

¹²⁰ Див.: Мансветов И. *О постах православной восточной церкви*. Москва 1886, 57-58.

Розділ II.

Свято апостолів Петра і Павла у контексті візантійської літургійної традиції

монастирі, протягом посту святих Апостолів і поста святого Филипа, також по середах і п'ятницях, можуть споживати їжу тільки один раз в день, ввечері”¹²¹.

У Синайському канонарі (IX ст.) подається дотримуватися апостольського посту один тиждень після Неділі всіх святих¹²². Патріарх Антіохії Вальсамон Теодор (1140-1199), який був каноністом, у своїй праці подає чіткий припис щодо посту: “За сім днів і більше до свята Петра і Павла всі вірні, це є монахи й миряни, повинні в обов'язковому порядку дотримуватися посту, а хто не буде, то хай буде відлучений від спільноти християн”¹²³.

Святий Симеон Солунський (+1429) у своїй праці, в якій відповідає на різні практичні питання як Владика, дає чіткий коментар щодо посту який передує святу Петра і Павла, та посилається на “Апостольські постанови” щодо моменту коли постити:

Піст Апостолів - на честь їхню, і справедливо; бо через них ми сподобилися вельми багатьох благ і вони стали для нас діячами і вчителями посту, послуху навіть до смерті і стриманості. Це проти власної волі свідчать і Латиняни, вшановуючи апостолів постом у дні пам'яті їх, але ми, згідно з Постановами Апостольськими, складеними Климентом, після Зіслання Святого Духа один тиждень святкуємо, а потім на наступного тижні починаємо пост, і цим постом вшановуємо Апостолів, які заповіли нам перебувати у пості¹²⁴.

Щодо приписів посту то вони є не такі строгі як, наприклад, приписи Великого посту. Митрополит київський Георгій (+1079) у своєму уставі:

Не дозволяє в часі Петрівки ані м'ясні, ані молочні страви. В середу і п'ятницю він приписує суху їду, це є хліб і воду чи сушені овочі. У вівторок, четвер, суботу та неділю дозволяє на рибу два рази денно й на вино. Крім того, ще каже робити по сто поклонів денно до землі, з винятком суботи, неділі і свят¹²⁵.

Щодо посту в УГКЦ, то Замойський Синод (1720) постановляє, що Петрівка триває з першої неділі по празнику П'ятидесятниці, до свята апостолів Петра і

¹²¹ Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani. *Canones, ex Conciliis 20.* (PG. 100, 860) // переклад власний.

¹²² Див.: Мансветов И. *Церковный устав, его образование и судьба в греческой и русской церкви.* Москва 1885, 47-48.

¹²³ Theodori Balsamonis. *Canones SS. Apostolorum.* (PG. 137, 340) // переклад власний.

¹²⁴ Symeonis Thessalonicensis Archiepiscopi. *Responsiones ad Gabrielem Pentapolitanum* (PG. 155, 890) // переклад власний.

¹²⁵ Катрій Ю. *Пізнай свій обряд.* Львів 2004, 407.

Павла, та є одним із чотирьох багатоденних постів у літургійному році¹²⁶. Однак, “Святий Синод вважає, що від цього частково або повністю можуть бути звільнені селяни та інші робітники, позаяк припадає час, коли збирають плоди”¹²⁷.

Львівський синод (1891) постановив щодо посту наступне:

обмежує його на понеділки, середи і п'ятниці кожного тижня та дозволяє також на набіл. В інші чотири дні дозволяє на м'ясо, однак, при умові відмовляти 50 псалом для кліру, а 5 “Отче наш” і 5 “Богородице Діво” - для світських осіб, перед обідом і вечерею¹²⁸.

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що підставою до утворення апостольського посту, став піст який тривав після свята П'ятидесятниці у перших століттях християнства. Період переходу та формування не є раніше VII-VIII ст. та пов'язаний із розвитком свята апостолів Петра та Павла. Першою письмовою згадкою про цей процес, який дійшов до нас, є свідчення Теодора Студита у VIII столітті. Перший канонічний припис, щодо посту, сягає початку VIII століття. На початках піст дотримувалися близько одного тижня, про що свідчать церковні приписи від IX століття.

2.3. Свято у контексті візантійського літургійного року

Окрім свята Петра і Павла, яке святкуємо 12 (29) червня, є інші свята у візантійському літургійному році, в яких прославляємо первоверховних апостолів. До таких свят належить поклоніння кайданам Петра 30 (16) грудня та Собор 12 Апостолів 13(30) липня. В цьому підрозділі буде розглянуто історичний контекст та літургійні тексти цих свят, для кращого осмислення образу Петра і Павла у візантійському літургійному році.

2.3.1. Свято у контексті Собору 12 Апостолів

¹²⁶ Див.: *Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови*. Івано-Франківськ 2006, 257.

¹²⁷ *Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови*. Івано-Франківськ 2006, 257.

¹²⁸ Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 419.

Свято Собору 12 Апостолів святкують на наступний день після свята Петра і Павла 13 (30) липня¹²⁹. Перші спомини та розвиток цього свята припадає на IV століття¹³⁰. Дане свято набуло загальної церковності після побудови імператором Костянтином Великим храму апостолів¹³¹. Оскільки ми не знаходимо жодних згадок про святкування свята Петра та Павла у тому часі в Константинополі ми не можемо із впевненістю ствердити, що Собор Апостолів виник пізніше ніж свято апостолів та що воно долучене до нього у літургійному календарі, як свято, яке є дотичним до цієї події, однак все ж зробити припущення можемо. Даний спосіб є звичним для літургійної практики та зустрічається неодноразово у річному колі богослужінь, цим самим підкреслюючи важливість деяких свят¹³². Такого типу свята, на початку своєї назви містять слово “собор”¹³³.

Отже, можна зробити висновок, що Собор 12 апостолів, підкреслює важливість свята Петра Павла у річному колі богослужінь візантійської традиції. Як звично є для свята “собору”, більшість текстів свята апостолів є взято із служби Петра та Павла, а саме: перша¹³⁴, друга¹³⁵, третя¹³⁶ стихири та Слава¹³⁷ на “Господи, взиваю я”, стихири на стиховні¹³⁸ та канон на утрени¹³⁹.

У текстах свята Петро та Павло згадуються лише коли є перерахунок усіх апостолів та завжди йдуть першими у порядку:

Прийдіте всі вірні, всехвальний собор дванадцяти апостолів славно возхвалімо: Петра, каменя віри, Павла, вчителя мов, наперсника Христового Йоана Богослова і брата його Якова, Андрія Богомудрого, Филипа та Варфоломія, Матея, написавший Благовість, дивного Фому, Симона Зилота, Юду небіжа Господнього, із Яковом преславним¹⁴⁰.

¹²⁹ Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 466.

¹³⁰ Див.: Catholic Encyclopedia. *Mamertine Prison* // www.newadvent.org (08.11.2021).

¹³¹ Див.: Скалабанович М. *Толковный Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением*. Київ 1910, 310.

¹³² Див.: Керн К. *Литургика: гимнография и эортология*. Москва 2000, 114.

¹³³ Див.: *Литургика: гимнография и эортология*, 114-115.

¹³⁴ Див.: Перша стихира на “Господи, взиваю я”, Вечірня // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 113 зв.

¹³⁵ Див.: Друга стихира на “Господи, взиваю я”, Вечірня // *Місяць червень. Мінея*, 113 зв.

¹³⁶ Див.: Третя стихира на “Господи, взиваю я”, Вечірня // Там само, 113 зв.

¹³⁷ Див.: Слава стихира на “Господи, взиваю я”, Вечірня // Там само, 114 л.

¹³⁸ Див.: Стихири на стиховні, Вечірня // Там само, 114 л.

¹³⁹ Див.: Канон утрени // Там само, 114 зв. - 118 зв.

¹⁴⁰ Перша стихира на “Господи, взиваю я”, Велика вечірня // Там само, 118 л. // переклад власний.

Можна ствердити, що Петро та Павло у піснеспівах собору апостолів оспівуються як головні і перші серед апостолів, цим самим підкреслюється важливість їхнього свята у літургійному році серед інших празників святих.

2.3.2. Свято у контексті поклоніння кайданам Петра

Свято поклоніння кайданам Петра спогадуємо 29 (16) січня¹⁴¹. Як я згадував у попередньому розділі своєї праці апостол Петро був ув'язнений три рази і стільки ж разів був звільнений. Саме одне із звільнень дало початок до утворення свята поклоніння кайданам Петра. Опис цієї події ми знаходимо на сторінках Святого Письма (Ді. 12:1-11). Після цих подій кайдани якими був скутий Петро “переховував у себе спочатку начальник в'язниці, що став християнином; опісля перейшли вони в руки інших християн, що берегли їх як дорогоцінну пам'ятку”¹⁴².

Від часу коли християнство стало визнаватися вільною релігією за правління Костянтина Великого у 313 році¹⁴³, кайдани перенеслися до церкви Воскресіння Господнього у Єрусалимі¹⁴⁴. За різними свідченнями у 435¹⁴⁵ або 439¹⁴⁶ роках, до Єрусалиму прибуває цариця Євдокія, дружина імператора Римської імперії Теодосія Молодшого¹⁴⁷. Після певного періоду

коли благочестива цариця Євдокія поверталася в Царгород з Єрусалиму, за час свого перебування, побудувала багато церков і прикрасила їх своїми царськими коштами, - то патріарх Ювеналій за її благочесність і любов до святині подарував їй немало різних духовних скарбів. В числі яких він подарував їй чесні і чудотворні кайдани святого Апостола Петра¹⁴⁸.

¹⁴¹ Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 259.

¹⁴² Трух А. *Життя святих т. 1*. Львів 1997, 97.

¹⁴³ Див.: Ісіченко І. *Загальна церковна історія*. Харків 2009, 196.

¹⁴⁴ Див.: Трух А. *Життя святих т. 1*. Львів 1997, 97.

¹⁴⁵ Див.: Луцик. Я. *Життя святих*. Львів 1907, 41.

¹⁴⁶ Див.: Трух А. *Життя святих т. 1*, 97.

¹⁴⁷ Див.: Там само, 97.

¹⁴⁸ Ростовский Д. *Жития Святых*. Москва 1908, 509. // переклад власний.

Після повернення до Візантії, одну частину оков цариця Євдокія принесла до храму апостола Петра, які знаходяться у Софіївському Соборі, а іншу частину вона “послала в Рим своїй доньці Євдоксії, що була дружиною імператора Валентіана III. Євдоксія прийняла з великою побожністю цінний дар, наказала поставити на честь св. Петра церкву й там поклала частину оков”¹⁴⁹.

В тому часі у Римі зберігалися інші окови у які теж був закутий св. Петро, але вже за часів правління імператора Нерона у тому ж місті¹⁵⁰. У V ст. Папа Сикст III (432-440) або Папа Лев Великий (440-461)¹⁵¹, вирішив з'єднати обидва кайдани, і ось:

коли ті окови торкнулися один до одного - сталося чудо: обидві частини злучилися в один суцільний ланцюг! Тоді церковна влада вирішила кожного року поклонятися оковам св. Петра окремим церковним святом. Окови св. Петра мають 38 ланок і дві круглі клямри, якими була закута шия св. Петра¹⁵².

Аналізуючи тексти мінеї та історію свята можна зробити висновок, що центральною темою є почитання Петра та спомин його ув'язнення в окови які є свідченням тих подій та річчю особливої благодаті: “... і в темниці, апостоле, ув'язнений. Тебе любов'ю почитаємо і вірою окови охоплюємо твої: від них черпаємо здоров'я душі і тіла спасення”¹⁵³, цим самим згадується його нелегкий земний шлях, ніби закликаючи усіх вірних до особливого почитання. Апостола неодноразово характеризують як “верховного і першого апостола, істини Божественного учня”¹⁵⁴, тексти свята подібно як тексти празника Собору Апостолів розкривають величний образ первоверховних апостолів та важливість їхнього празника у літургійному році.

2.4. Образ Петра і Павла в текстах Октоїха

¹⁴⁹ Трух А. *Життя святих т. 1.*, 97.

¹⁵⁰ Див.: Луцик. Я. *Життя святих*, 41.

¹⁵¹ Див.: Там само.

¹⁵² Трух А. *Життя святих т. 1.* Львів 1997, 98.

¹⁵³ Перша стихира “Господи, взиваю я”, Вечірня // *Місяць січень. Мінея.* Почаїв 1761, 133 л. // переклад власний.

¹⁵⁴ Кондак, Утренья // *Місяць січень. Мінея*, 135 л. // переклад власний.

Розділ II.

Свято апостолів Петра і Павла у контексті візантійської літургійної традиції

Тижневе коло богослужінь яке містить у собі різні піснеспіви, єднається із денним колом богослужінь та Божественною Літургією. Ці піснеспіви протягом певного тижня співаються на конкретну мелодію гласу який є черговим. У візантійській літургійній традиції всього є вісім гласів, вважається, що “традиція церковного співу на вісім гласів впливає з події Пасхи - “Восьмого дня”¹⁵⁵.

Отже повне коло восьми гласів триває впродовж восьми тижнів, “зібрані воедино, моління восьми гласів складають книгу під назвою Октоїх”¹⁵⁶. Усі гласи протягом циклу утворюють певний “стовп”, “підніжжя якого є перший глас, а вершиною - восьмий”¹⁵⁷. У кінці восьмого тижня на вершині цього стовпа ніби будується наступний черговий перший глас. Цим самим “із гласів, наче із щаблів, вибудовується “духовна драбина” між теперішнім часом і Днем Господнього Пришестя”¹⁵⁸.

Кожен день літургійної седмиці окрім сталого гласу, має спомин в якому “Церква оспівує здійснення Божого задуму - від сотворення світу до його повноти та завершення”¹⁵⁹:

- Понеділок - Ангелам;
- Вівторок - Йоану Хрестителю;
- Середа - Животворящому Хресту Господньому та Богородиці;
- Четвер - Апостолам та Миколаю Мирлікійському;
- П'ятниця - спомин розп'яття Ісуса Христа (Хресту);
- Субота - Всіх святих та померлих;

¹⁵⁵ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ “Христос – наша Пасха* . Львів 2012, § 563.

¹⁵⁶ Катехизм УГКЦ “Христос – наша Пасха, § 563.

¹⁵⁷ Там само, § 564.

¹⁵⁸ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ “Христос – наша Пасха* . Львів 2012, § 563.

¹⁵⁹ Катехизм УГКЦ “Христос – наша Пасха, § 560.

- Неділя - центральний день, згадка події Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа¹⁶⁰.

Образ апостолів є провідною темою четверга разом із святим Миколаєм. Це підтверджують літургійні тексти цього дня всіх восьми гласів у сучасному октоїх

У піснеспівах сучасного осмигласника Петро та Павло, не виділяють окремими почеснями, однак прославляються разом із іншими апостолами. Піснетворець зображає всіх апостолів як одне ціле, як одну спільноту яка з Божою поміччю реалізувала Божий Задум на землі: “Всю землю напоїли струмками Апостоли, Божого Слова, і виріс віри посів, та кінці вселенної наповнили; вони бур'ян всякий поскошували, багатьох привели Христу Богу, христивши їх в Тройці несотворенній”¹⁶¹.

На відміну від сучасних текстів, у древніх осмигласниках, четвер є присвячений образу виключно первоверховних апостолів, та містять у собі змінні частини богослужінь четверга присвячені Петру та Павлу. Древньослов'янський октоїх Святого Климента Охридського X століття¹⁶² є яскравим прикладом цьому. До наших днів збереглися тексти канонів утренньої деяких гласів де оспівується велич Петра та Павла: перший, шостий, сьомий та восьмий гласи, або ж лише Петра - другий, третій, четвертий п'ятий гласи¹⁶³.

У Струмницькому октоїху XI ст. зустрічаються канони четверга виключно апостолу Петру¹⁶⁴. Карансебешський октоїх другої половини XIII століття подібно подає стихирі середі вечора первоверховному апостолу, в яких оспівується та почитається його образ¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Див.: Там само, § 559 - 562.

¹⁶¹ Глас третій, четвер, утрєня, другий сідальний // *Осмогласник*. Львів 1895, 388 // переклад власний.

¹⁶² Див.: Крашенинникова О. *Древнеславянский октоих св. Климента, Архиепископа Охридского*. Москва 2006, 6.

¹⁶³ Див.: *Древнеславянский октоих св. Климента, Архиепископа Охридского*, 11-18.

¹⁶⁴ Див.: Гильфердингом А. *О самодревнейшем Октоихе XI века югославянского юсового письма, найденном в 1868 году*. Москва. 1874, 34.

¹⁶⁵ Див.: Сырку П. *Карансебешский октоих второй половины XVIII века*. Санкт-Петербург 1906, 9.

Отже з вищесказаного можемо побачити, що раніше у візантійській літургійній традиції день четверга був присвячений первоапостолам або виключно апостолу Петру, про що свідчать октоїхи X-XIII століть, а у сучасній практиці оспівується образ святого Миколая та дванадцяти апостолів. Із цього постає питання: чому відбулася ця переміна? Причиною цього може бути Велика схизма (1054) у наслідок якої відбувся поділ між Східною та Західною Церквою, зокрема і у літургійному аспекті¹⁶⁶. Апостол Петро, як той який отримав першість від Христа між іншими апостолами, вважається у Західній традиції першим понтифіком Риму, і тому всі Римські Архиереї є його прямими наступниками¹⁶⁷. Цим самим аргументом Західна церква відстоювала думку про першість Папи Римського серед інших єпископів, а отже і першість Риму. Східна Церква, аби не наголошувати на цьому моменті та на першості Заходу, мабуть вирішила применшити важливість Петра, у тому числі і в службі дня четверга, зробивши спомином всіх апостолів та святого Миколая.

Підсумовуючи вище сказане можна зазначити, що точних історичних свідчень про почитання апостолів Петра і Павла у ранньохристиянській традиції ми не знаходимо, однак можна запевнити, що від часів їхньої смерті вони мали великий авторитетом серед вірних, про що свідчать твори Отців Церкви. Свято на їхню честь почало розвиватися та розповсюджуватися із околиць Римської Церкви, де історично знаходимо перші свідчення про літургійне почитання. До VII століття свято немало стабільної все церковної дати святкування. Апостольський піст із початків християнства був впроваджений та пов'язаний із празником П'ятидесятниці. Однак після розвитку свята Петра та Павла він почав пов'язуватися із ним, та у період VII-VIII ст. став апостольським постом, про це свідчать перші передання які дійшли до наших днів періоду VIII століття. У річному колі богослужінь є свята які є дотичними до празника первоверховних

¹⁶⁶ Див.: Catholic Encyclopedia. *The Eastern Schism* // www.newadvent.org (11.11.2021)

¹⁶⁷ Див.: Синод Католицької Церкви. *Катехизм Католицької Церкви*, § 880-882.

Розділ II.

Свято апостолів Петра і Павла у контексті візантійської літургійної традиції

апостолів, тим самим особливо наголошуючи на його важливості. Тексти давніх октоїхів показують, що колись день четверга у тижневому колі, був присвячений почитанню образу Петра, на той час коли у сучасній практиці є спомином Миколая та дванадцятьох апостолів.

РОЗДІЛ ІІІ

БОГОСЛОВСЬКИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ СВЯТА АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА

Метою даного розділу є провести богословський аналіз літургійних текстів змінних частин богослужінь добового кола свята апостолів Петра і Павла у візантійській традиції. Ці тексти відіграють важливу роль при осмисленні значення цього свята для вірних візантійської літургійної традиції. Також у цьому розділі буде розглянуто устав богослужінь свята у традиції УГКЦ.

3.2. Богослужіння свята апостолів Петра і Павла

У даному підрозділі ми маємо на меті розглянути устав богослужінь свята апостолів Петра і Павла у візантійській традиції УГКЦ. Буде розглянуто уставний порядок таких богослужінь, як: Вечірня мала, Велика Вечірня з литією, утренняя та Літургія. Це потрібно для того аби з'ясувати, який принцип використання молитовних текстів випадає на цей день, згідно із актуальним уставом, а відтак порівняти наповнення текстів Мінеї для усвідомлення їхньої реалізації у богослужіннях.

3.2.1. Мала Вечірня

Згідно з уставом, в день свята звершується дві Вечірні - велика та мала¹⁶⁸. На малій вечірні згідно з Мінеєю, виданою 1761 року у Почаєві, та уставом на “Господи, взиваю я” подано чотири стихири, четвертого гласу, подібний: “Дав еси знамення”. “Слава і нині” натомість восьмого гласу. Далі “Світло тихе”, прокімен дня, а відтак “Сподоби Господи”¹⁶⁹.

На стиховні подано стихири гласу другого, подібний “Коли з дерева” з приспіваними “На всю землю вийде вістуння їх” та “Небеса оповідають славу

¹⁶⁸ Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*, Жовква 2013, 66-69.

¹⁶⁹ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 105; Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*, Жовква 2013, 19.

Божу”. “Слава і нині” гласу четвертого. Опісля є “Нині відпускаєш”, “Трисвяте”, а по “Отче наш” тропар свята на глас четвертий¹⁷⁰.

3.2.2. Велика Вечірня з Литією

На початку Великої Вечірні із Литією береться псалом 103 та після нього “Блажен муж”. На “Господи, взиваю я” співається вісім стихир, гласу другого, самоподібного. “Слава і нині” розспівуються на четвертий глас. Далі “Світло тихе” та береться прокімен дня¹⁷¹.

Після прокімена на Великій Вечірні, згідно мінеї та уставу є три читання:

- Перше соборне послання апостола Петра 1:3-9;
- Перше соборне послання апостола Петра 1:13-18;
- Друге соборне послання апостола Петра 2:11-24¹⁷².

На литійних стихирах співаються стихир гласу другого самогласного, а остання стихира гласу третього. “Слава і нині” розспівуються на глас п’ятий. На стиховні беруться стихир гласу першого, самогласного з приспівами “На всю землю вийде вістуння їх” та “Небеса оповідають славу Божу”. “Слава і нині” розспівуються на глас шостий¹⁷³.

Під час кадження литійника, після благословення хлібів, співається два рази тропар апостолів та один раз “Богородице Діво”. Якщо опісля вечірньої зразу не починається утренья то відпуст та тропар свята¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 105. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 19.

¹⁷¹ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 105 - 107. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 8-13.

¹⁷² Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 106. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 8-13.

¹⁷³ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 107 - 108. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 13-14.

¹⁷⁴ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 108. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 15.

3.2.3. Утреня

На великій утрени після “Бог Господь”, співається тропар свята двічі, та один раз Богородичний: “Від віку таємниця”. Після є два сідалні на глас восьмий¹⁷⁵.

Щодо канону на утреній, варто відзначити певну особливість свята, оскільки: “перед їхній канон не береться канон Богородиці, а тільки їхні два канони на 14, ірмос першого канону - двічі, відтак тропарі обох канонів на 12, тобто одного на 6 і другого на 6”¹⁷⁶.

3.2.4. Літургія

Щодо особливостей Божественної Служби на день празника Петра і Павла, варто виділити, що Апостол та Євангеліє в цей день є лише свята, подібно як на великі свята Богородичні чи Господські, а дня того в який випадає первоверховних апостолів читається у попередньому дні¹⁷⁷.

В Українській Греко Католицькій Церкві, згідно канонів партикулярного права: “Верховний Архієпископ”¹⁷⁸, “Єпархіальний Єпископ”¹⁷⁹, “парох”¹⁸⁰ та “усі священнослужителі”¹⁸¹ повинні

звершувати Божественну Літургію ... у день Святої і великої неділі Пасхи та всі рядові неділі церковного року, у храмове свято парафії, у свято Святих славних і всехвальних первоверховних апостолів Петра і Павла та у дванадесяті свята¹⁸².

Окрім духовенства миряни зобов’язані бути присутні на Літургії, в дні церковного року перераховані вище, в тому числі і на свято Петра і Павла¹⁸³.

¹⁷⁵ Див.: *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 108. Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 24 - 26.

¹⁷⁶ Дольницький І. *Типик Української Церкви*. Жовква 2013, 288.

¹⁷⁷ Див.: Дольницький І. *Типик Української Церкви*, 288.

¹⁷⁸ Синод Єпископів УГКЦ, *Партикулярне право УГКЦ*, § 10.

¹⁷⁹ *Партикулярне право УГКЦ*, § 21.

¹⁸⁰ Там само, § 40.

¹⁸¹ Там само, § 57.

¹⁸² Там само, § 10.

¹⁸³ Див.: Там само, § 155.

3.3. Богослов'я літургійних текстів свята апостолів Петра і Павла

Літургійні тексти свята первоверховних апостолів були написані різними авторами які за основу брали біблійно-патристичну літературу та намагалися розкрити їхній образ та значимість для Церкви Христової. У цьому підрозділі намагатимемося переосмислити богослов'я літургійних текстів та побачити на основі чого були укладені піснеспіви.

Первоверховні апостоли неодноразово у текстах зображаються як *світила*: “Апостолів верховних піснями восхвалімо - Петра та Павла, вселенної Божественні світила”¹⁸⁴. Дану ідею піснетворець розвиває із праць Йоана Золотоустого, який зазначає: “Павло і Петро – церковні світила, які щодня просвітлюють Церкву, скарбниці Духа, просвітители всесвіту”¹⁸⁵. Отець Церкви посилається на уривок із Святого Письма та стверджує, що навіть сам Христос каже до апостолі: “Ви - світло світу” (Мт. 5:14). Простежується думка, що апостоли цього досягли саме своїм життям та трудами в ім'я Христа: “Всю вселенну ви просвітили своєю проповіддю та незліченними стражданнями”¹⁸⁶.

У піснеспівах часто згадується про *недосконалість* апостолів, які вони мали за свого земного життя: “одного - що відрікся в годину Страсті, а іншого - що проповіді твоїй противився і був гонителем”¹⁸⁷. Автор не спогадує ці епізоди аби применшити образ апостолів, основу для цієї ідеї він, швидше за все черпав із думки Йоана Золотоустого, який коментуючи Задум Божий щодо такої недосконалості святих зазначає:

І завжди, не тільки у сьогоденні, а й у давнину, Бог влаштував так, що тим, яким Він благоволив довіряти церкву і народ, Він допускав гріхи, щоб вони від своїх падінь робилися людинолюбними до інших. Якби самі вони не грішили, то не стали б чинити

¹⁸⁴ Світильний, Утрень // Місяць червень. Мінея. Почаїв 1761, 112 зв // переклад власний.

¹⁸⁵ Творення святого отця нашого Йоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського т. 8. Санкт-Петербург 1902, 616 // переклад власний.

¹⁸⁶ Творення святого отця нашого Йоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського т. 8, 617 // переклад власний.

¹⁸⁷ Друга стихира на “Господи, звиваю я”, Вечірня // Місяць червень. Мінея, 105 зв. // переклад Андрій Шкраб'юк.

жодної поблажливості до грішників, але, ставши нелюдськими, усіх стали б відлучати від церкви¹⁸⁸.

До прикладу Отець Церкви співставляє апостола Петра, якого змальовує як дуже строгого керівника громади, і якби він ще був безгрішний, то можливо не проявляв би милосердя до своїх спів братів, саме тому:

Він впав у гріх, щоб, думаючи про власне прогрішення і прощення Владики, надавав іншим милість людинолюбства, з божественного устрою, згідно з волею Божою. Таким чином допущено було згрішити тому, кому мала бути довірена церква, стовп церков, притулок віри: Петру, вчителю всесвіту, допущено було згрішити, щоб це послужило приводом людинолюбства до інших¹⁸⁹.

В текстах ми можемо знайти, ще одне біографічне свідчення яке часто згадується - *мученицька смерть* обох апостолів: “Один, до хреста прибитий, до Небес вихід звершив, де ключі Царства від Христа отримав. Інший же, якому голову мечем зітнули, до Спаса відійшов і по достоїнству блаженним величається.”¹⁹⁰. Автор піснеспівів намагається зобразити смерть для апостолів, як перехід від земного страждання до Воскреслого Христа, якого вони свідчили у своєму житті, цим самим ніби закликаючи кожного, аби не боялися смерті в ім'я Христа, бо “нагорода бо ваша велика на небесах” (Лк. 6:23).

Йоан Золотоустий, на основі праці якого було взято цю тематику мученицької смерті апостолів для стихирів, саме у позитивних тонах оспівує цей момент. Згадуючи розп'яття Петра наголошує:

Радуйся, Петре, що скуштував дерева хресного й розп'ятий донизу головою, що в самому розп'ятті ніби сходить від землі на небо! Благословенні цвяхи, що пронизали ті святі члени ... З відвагою віддав в руки Владики свою душу добрий і вірний раб, який працював Господу і наданній Йому (апостолу) Церкві з усією старанністю і постійністю, палаючий духом, вірний Владиці всіляких апостол¹⁹¹.

Подібно Святий коментує і смерть Павла та зазначає, що:

¹⁸⁸ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 2. Санкт-Петербург 1896, 774 // переклад власний.*

¹⁸⁹ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 2, 775 // переклад власний.*

¹⁹⁰ Третя стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея. Почаїв 1761, 108 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.*

¹⁹¹ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8. Санкт-Петербург 1902, 617 // переклад власний.*

Усічений мечем був преблаженний Павло, якого не здатні похвалити достойно. Який меч розірвав цю гортань, орган Владики, предмет подиву для піднебесної та жаху для підземних? Яке місце сприйняло твою кров, краплі якої подібно до молока орошили одяг твого ката і навіть його варварську душу насолодили більше меду, звернувши його разом з його товаришами до віри. Хай буде меч той для мене замість вінця¹⁹².

Стихири часто наголошують на *величності* первоапостолів. У Римській імперії була практика нагороди почесними вінками та оспівуванням піснями величність воїнів за різні досягнення на благо республіки. Піснетворець закликає подібно у величній празник увінчати первоверховних апостолів духовною похвалою та піснями: “Якими похвальними вінками завінчаємо”¹⁹³, “Якими величними піснями заспіваймо”¹⁹⁴, “Якими духовними піснями похвалимо”¹⁹⁵. Дана тематика такої похвали, взята із проповідей Йоана Золотоустого, який змальовує апостолів як: “могутніших за царів, величніших за багатих, сильніших за воїнів, мудріших за мудреців і філософів, красномовніших за ораторів”¹⁹⁶. Святий стверджує, що первоверховні апостоли реалізували слова із послання Павла: “Як сумні, але завжди веселі; як убогі, але багатьох ми збагачуємо; як ті, що нічого не мають, але всім володіємо” (2 Кор. 6:10).

Хотілося б зазначити, що у текстах аби розкрити величність Павла, автор зображує його як того хто досягнув “третього неба”: “у святості вознісся, третього неба, всеблаженний, ти досягнув”¹⁹⁷. Дана ідея взята із праці Йоана Золотоустого, який описуючи образ Павла стверджує:

посланий самим Господом пронести ім'я Його по всьому всевіту, що проник до третього неба і ввійшов до раю, що досяг невимовного престолу Христового і почув невимовні «слова, яких людині не можна переказати» (2 Кор. 12:4)¹⁹⁸.

¹⁹² *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8.* Санкт-Петербург 1902, 618 // переклад власний.

¹⁹³ Перша стихира на “Господи, взиваю я”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея.* Почаїв 1761 106 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

¹⁹⁴ Друга стихира на “Господи, взиваю я”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея,* 106 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

¹⁹⁵ Третя стихира на “Господи, взиваю я”, Велика вечірня // Там само, 106 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

¹⁹⁶ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8,* 616 // переклад власний.

¹⁹⁷ Восьмий тропар сьомої пісні канону, Утренья // Там само, 111 зв // переклад власний.

¹⁹⁸ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8,* 616 // переклад власний.

Отець Церкви у свою чергу ж посилається на Павла, який у своєму посланні оповідає про чоловіка, який досягнув “третього неба”:

Я знаю чоловіка в Христі, що чотирнадцять років тому, - чи то було в тілі, не знаю, чи то було без тіла, не знаю, Бог знає, - був він узятий аж до третього неба. І знаю, що той чоловік - чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, - був узятий у рай і чув слова несказанні, яких годі людині вимовити (2 Кор. 12:2-4).

Тобто можна побачити, що Золотоустий, як і тексти свята розкривають Павла того який досягнув Небесного Престолу та велику нагороду, що особливо розкриває його велич серед інших святих.

Для кращого розкриття величності апостолів автор спогадує особливу місію яка була дана кожному із них самим Христом. Щодо Петра, то він часто розкривається, як “скеля віри”¹⁹⁹, цим самим посилаючись на епізод із Святого Письма, коли Ісус назначає його цієї скелею:

А Симон Петро відповів і сказав: Ти Христос, Син Бога Живого! А Ісус відповів і до нього промовив: Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявили, але Мій Небесний Отець. І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. (Мт. 16:16-18).

Саме Йоан Золотоустий називає Петра “неподвижна скеля віри”²⁰⁰, та наділяє апостола іншими титулами, якими подібно розкриває його велич серед інших святих.

Щодо місії Павла, то піснеспіви називають його “посудину обрану”²⁰¹, пригадуючи слова Господа до Ананія щодо апостола: “Іди, бо для Мене посудина вибрана він, щоб носити Ім'я Моє перед народами, і царями, і синами Ізраїля” (Ді. 9:15). Очевидно, що автор бере за основу думку Йоана Золотоустого який у своїй проповіді, що Павло став посудиною особливої Божественної благодаті, для усіх народів які прийняли його науку про Христа²⁰².

¹⁹⁹ Слава стихира на “Стихири Литії”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 107 зв. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²⁰⁰ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8*, Санкт-Петербург 1902, 616.

²⁰¹ П'ятий тропар четвертої піснь канону, Утреня // *Місяць червень. Мінея*, 110 л. // переклад власний.

²⁰² Див.: *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8*, 615-616.

Автор називає усіх вірних одним єдиними “стадом”: “Петре, скеля віри, і Павле, похвало вселенної, утвердіте стадо, яке придбали ви вченнями вашими!”²⁰³, цим самим пригадує епізод із життя Ісуса коли той назначає Петра пастирем стада Христового:

Коли ж поснідали, каже Ісус до Симона Петра: «Симоне Йонин! Чи любиш ти мене більш, ніж оці?» - «Так, Господи, - відрікає той йому, - ти знаєш, що люблю тебе.» Тож мовить йому: «Паси мої ягнята!» І знову, вдруге каже до нього: «Симоне Йонин! Чи любиш мене?» «Так, Господи, - відвічає йому, - ти знаєш, що люблю тебе.» І мовить йому: «Паси мої вівці!» І втретє йому каже: «Симоне Йонин! Чи любиш ти мене?» І засмутився Петро, що аж утретє його питає: «Чи любиш мене», - то й каже йому: «Господи, ти все знаєш, ти знаєш, що тебе люблю!» І каже йому Ісус: «Паси мої вівці! (Йо. 21:15-18).

Піснетворець намагається показати не лише особливу роль та величність апостолів які були обрані для важливої місії, але й задум Божий, який був реалізований щодо них: “Промислителя всього, красні обранці”²⁰⁴.

Досить часто розкривають Петра та Павла як *проповідників та вчителів віри*. Апостоли зображуються як “незатуплювані леза страшного меча Духа, що безбожжя закололи”²⁰⁵, згідно послань Павла отим Духовним мечем є “Слово Боже” (Еф. 6:17), тобто вони поширювали вчення Христа, наvertsали на істинний шлях та стали духовною зброєю у руках Господніх. Йоан Золотоустий, з праць якого можливо було розвинуто цей образ, оспівуючи їхній образ зазначає, що “не маючи можливості вільно зітхнути, ви не шукали відпочинку від праць проповіді ... ви весь всесвіт, пов'язаний гріхом, збагатили своїм навчанням”²⁰⁶.

Подібно як у піснеспівах, так і в творах Отця Церкви, особливою проповідницькою працею оспівується Павло. Він виступає як той, хто: “просвітив навчанням благодаті, засудивши зовнішні закону приписи вияснив ідею Духа”²⁰⁷. Подібну думку Павло наголошує у своєму посланні: “І Він нас

²⁰³ Слава стихира на “Стихири Литії”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 107 зв. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²⁰⁴ Перша стихира на “Стихири Литії”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея*, 107 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²⁰⁵ Третя стихира на “Господи, взиваю я”, Велика вечірня // Там само, 106 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²⁰⁶ *Творення святого отця нашого Йоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського т. 8*. Санкт-Петербург 1902, 616-617 // переклад власний.

²⁰⁷ Другий сідальний, Утренья // Там само, 108 зв. // переклад власний.

зробив бути здатними служителями Нового Заповіту, не букви, а духа, бо буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3:6), тобто апостол своїм вченням закликає не дотримуватися суто приписів які витягнули із Закону, а слідувати одкровенню Духа, що об’явлене в Христі Ісусі. Золотоустий називає Павла “великий проповідник істини”²⁰⁸. Апостол також показується як той, хто “камінь основи віри душам поклав дорогоцінний, наріжний Спаса і Господа”²⁰⁹. Піснетворець посилається на слова Павла із різних послань: “Ніхто бо не може покласти іншої основи, окрім покладеної, а вона Ісус Христос” (1 Кор. 3:11), “Отже, ви вже не чужі й не приходьки, а співгорожани святим, і домашні для Бога, збудовані на основі апостолів і пророків, де наріжним каменем є Сам Ісус Христос” (Еф. 2:19-20). З цих уривків апостол змальовується як той, який заклав у душі багатьох вірних істинну основу та підвалину для майбутнього життя вічного - Ісуса Христа.

Апостол Петро також відзначився як той хто навчав народи істинної віри. Піснетворець зображає Церкву як ту, яка стоїть на навчанні апостола, ніби як на камені. Тим самим автор розкриває та наголошує на реалізованій місії, дану Ісусом його учневі (Мт. 16:17-19): “На камені твого Богослов’я, поставив Владика Ісус Церкву непорушну, у якій же ш, тебе апостоле Петре, славимо”²¹⁰. Йоан Золотоустий називає апостола “учителю вселенної”²¹¹, можливо це послужило основою для даної думки автора. Отець Церкви також згадує слова із Псалмів: “по всій землі залунав їх звук, на край світу - їхні слова” (Пс. 18:5), ніби показуючи наскільки величним та масштабним є Вчення Христа яке шириться з уст апостолів.

У текстах свята Петро та Павло розкриваються як *дар* даний Господом для всієї Церковної спільноти: “дал єси похвалу Церкві Чоловіколюбче, - священних

²⁰⁸ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8.* Санкт-Петербург 1902, 616.

²⁰⁹ Четвертый тропар третьей песни канону, Утренья // *Місяць червень. Мінея.* Почаїв 1761, 109 зв. // переклад власний.

²¹⁰ Перший тропар третьей песни канону, Утренья // *Місяць червень. Мінея,* 109 зв. // переклад власний.

²¹¹ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 2.* Санкт-Петербург 1896, 775 // переклад власний.

апостолів твоїх”²¹², саме завдяки цьому дару Свята Церква удостоїлася мати дві величні постаті, які у ній “сіяють, неначе зорі словесні, вселенну опромінюючи”²¹³, та через який Вона отримала міцний фундамент для розвитку. Йоан Золотоустий, на основі праць якого були укладенні тексти свята, у своєму повчальному слові про первоверховних апостолів вказує: “непохитно Христос зберігає свою Церкву, надаючи Вам (апостолам)”²¹⁴.

Деякі уривки текстів свята мають виключно *біблійну основу*. Наприклад, Петро інколи порівнюється із купцем, “який дійсно знайшов дорогоцінну перлину - Христа”²¹⁵. Піснетворець посилається на слова Ісуса, який навчав, що: “Подібне ще Царство Небесне до того купця, що пошукує перел добрих, а як знайде одну дорогоцінну перлину, то йде, і все продає, що має, і купує її” (Мт. 13:45-47). Іншим прикладом може послужити стихира де вказано: “Ні золотом, твоєї ради, ні сріблом, Христе, Божественний твій апостол, але щирістю до віри, збагатився силою творити чудеса”²¹⁶. Автор посилається на слова Петра із книги Діяння, коли той оздоровлював кривого чоловіка: “Срібла й золота в мене немає, але що я маю, даю тобі: У Ім'я Ісуса Христа Назарянина устань та й ходи!” (Ді. 3:6), показуючи, що найбільшим багатством є життя в Христі.

Петра і Павла піснетворець нерідко зображує як тих які “засяяли вогнем Духа Божественного і розвіяли мряку всякого обмантсва”²¹⁷. Тут автор за основу бере біблійний уривок у якому йдеться про подію П'ятидесятниці, під час якої на апостолів зійшов Святий Дух у вигляді вогненних язиків та дав силу розмовляти різними мовами аби йти серед народів та Словом Божим нищити всяку неправду (Ді. 2:1-14). Апостоли у той день також отримали особливу

²¹² Перша стихира на “Господи, звиваю я”, Вечірна // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 105 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²¹³ Перша стихира на “Господи, звиваю я”, Вечірна // *Місяць червень. Мінея*, 105 л. // переклад Андрій Шкраб'юк.

²¹⁴ *Творення святого отця нашого Йоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського т. 8*. Санкт-Петербург 1902, 618 // переклад власний.

²¹⁵ Другий тропар шостої пісні канону, Утрєня // Там само, 110 зв. // переклад власний.

²¹⁶ Другий тропар п'ятої пісні канону, Утрєня // Там само, 110 л. // переклад власний.

²¹⁷ Сідальний після поліелею, Утрєня // Там само, 108 зв. // переклад власний.

благодать, яку Павло називає “плід духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, здержливість” (Гал. 5:22-23).

Інколи автор посилається на конкретні епізоди із Святого Письма. “Тобі Христос, перевозванному та улюбленому, предстоятелю апостолів, першому явився, воскреслий із гробу”²¹⁸ - тут за основу є уривок із євангеліє Луки 24:13–35 де описується поява Христа після смерті своїм учням, серед яких Петро побачив Його першим. На основі цього свідчення автор намагається розкрити особливу любов Христа до апостола, та підкреслити його першість між усіх учнів Ісуса. Іншим прикладом є момент де оспівується про особливу благодать яку мав Петро: “Твоя пресвята благодать славить достойно, тіль бо твоя відганяє всяке страждання Петре, тому тебе величаємо”²¹⁹. Тут за основу береться та згадується епізод із книги Діяння: “хворих стали виносити на вулиці, та й клали на ложа та ноші, щоб, як ітиме Петро, то хоч тіль його впала б на кого із них” (Ді. 5:15), показуючи наскільки велична сила була дана Петру від Господа Бога.

Щодо Павла то піснетворець у текстах часто бере за основу його послання. Одним із таких прикладів може бути уривок із канону утренні: “Був, Христе, печаттю та вінцем апостолів Твоїх, Той хто був покликаний останнім, щирістю всіх перевершив”²²⁰, Тут автор посилається на слова із листа до Коринтян:

А по всіх Він з'явився й мені, мов якому недородкові. Я бо найменший з апостолів, що негідний зватися апостолом, бо я переслідував був Божу Церкву. Та благодаттю Божою я те, що є, і благодать Його, що в мені, не даремна була, але я працював більше всіх їх, правда не я, але Божа благодать, що зо мною вона (1 Кор. 15:8-10).

Основним елементом виступає благодать Божа та її велична сила, яка здатна перемінити навіть гонителя Церкви та зробити його одним із найбільших у цій ж Церкві.

У текстах не рідко автор посилається на біблійні уривки, аби розкрити ті чи інші біографічні моменти апостолів. Наприклад, земні труднощі які пережив Павло:

²¹⁸ Другий тропар сьомої пісні канону, Утреня // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 111 л. // переклад власний.

²¹⁹ Перший тропар дев'ятої пісні канону, Утреня // *Місяць червень. Мінея*, 112 л. // переклад власний.

²²⁰ Четвертий тропар сьомої пісні канону, Утреня // Там само, 111 л. // переклад власний.

Про узи і скорботи твої по всіх містах хто розповість, славний Апостоле Павле? Труди, страждання, недосипання, злигодні в голоді і спразі, на холоді і в наготі, кошик удари палицями, каменування мандри, глибину кораблетрощі?²²¹.

Тут за основу автор використовує уривки із книги Діяння та намагається показати велику силу духу та мужність місіонера перед різними викликами. Сам Павло зазначає: “Бо теперішнє, легке наше горе достачає для нас у безмірнім багатстві славу вічної ваги, коли ми не дивимося на видиме, а на невидиме” (2 Кор. 4:17). Апостол ніколи не уникав страждань, він сказав, що “любо мені перебувати в недугах, у прикростях, у бідах, у переслідуваннях, в утисках” (2 Кор. 12:10), і стихирини вказують, що він це приймав аби “світ здобути, у Христі Ісусі”²²².

Іншим прикладом є тропар: “Поєднався любов’ю твоєю Павло, Господи, і перемінився на кращого, бо не для себе славний жив, мав же тебе, Щедрого, в собі, що живеш повіки”²²³. Тут автор посилається на слова Павла із послання до Галатів, який зазначає: “Живу вже не я, а живе Христос у мені. А що живу тепер у тілі, то живу вірою в Божого Сина, який полюбив мене й видав себе за мене” (Гал. 2:20), та закликає християн аби вони перемінили своє життя заради Христа. Павла у деяких стихирах розкривають як того хто був “проповідником Христовим та шанувальником хреста”²²⁴. Піснетворець покликається та пригадує вірним слова Павла: “А щодо мене, то нехай нічим не хвалюся, хіба тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, що ним розп’ятий світ для мене, а я для світу” (Гал. 6:14), та закликає аби кожен вірний у своєму житті хвалився лише вірою у хрест та Сина Божого.

Ще одним прикладом посилання на біблійні уривки у текстах може послужити спогад покликання Петра на апостольське служіння Христом²²⁵:

²²¹ Перша стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 107 зв. // переклад Андрій Шкраб’юк

²²² Друга стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // *Місяць червень. Мінея*, 107 зв. // переклад Андрій Шкраб’юк.

²²³ Четвертий тропар восьмої пісні канону, Утренья // Там само, 111 л. // переклад власний.

²²⁴ Четверта стихира на псалмі похвальнім, Утренья // Там само, 113 л. // переклад власний.

²²⁵ Див.: Перший тропар першої пісні канону, Утренья // *Місяць червень. Мінея*. Почаїв 1761, 109 л.

Як проходив же Він поблизу Галілейського моря, то побачив двох братів: Симона, що зветься Петром, та Андрія, його брата, що невода в море закидали, бо рибалки були. І Він каже до них: Ідіть за Мною, Я зроблю вас ловцями людей! І вони зараз покинули сіті, та й пішли вслід за Ним (Мт. 4: 18-20).

Автор посилається на цей уривок аби показати, що саме завдяки рішенню тоді піти слідом за Христом, Петро удостоївся стати підвалиною Церкви та отримати величну похвалу спільнотою вірних. Щодо покликання Павла, то у текстах є вказано: “очі тілесні затьмарив, а душевні навчив Троїчним розумом”²²⁶. Тут піснетворець бере за основу не лише уривок із книги Діяння про об’явлення Христа Павлу (Ді. 9:3-9), але й слово про Павла Йоана Золотоустого, де він коментує момент для чого Господь осліпив апостола:

Так як він був сильний і завзятий, то для нього потрібна була і сильніша узда, щоб, захопившись поривом ревнощів, він не послухався і того, що буде йому сказано. Тому Господь, бажаючи утримати лють його, спочатку приборкує хвилі бурхливої його пристрасті через засліплення, а потім розмовляє з ним, показуючи незбагнення Своєї премудрості та перевагу ведення і навчаючи, що з Ким він бореться, від Того може перенести не лише покарання, а й благодіяння, бо не морок засліпив його, але надлишок світла затьмарив його²²⁷.

Варто зазначити, що саме *свято* апостолів автор висвітлює у особливо радісних тонах, яке “засяяло сьогодні краям землі”²²⁸. Саме в цей день Церква може урочисто спогадувати пам’ять первоверховних апостолів, які стали основою для неї та “яскравіше від сонця засяяли на тверді віри”²²⁹ і тому автор закликає аби їхній образ завжди був живий серед вірних, служив прикладом та щоб кожен християнин з гідними піснями святкував “цей все шанований день”²³⁰. Можливо, основою для цієї ідеї послужило слово святого Августина в день Петра та Павла, де він зазначає:

²²⁶ П’ятий тропар першої пісні канону, Утренья // *Місяць червень. Мінея*, 109 л. // переклад власний.

²²⁷ *Творення святого отця нашого Йоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського т. 2.* Санкт-Петербург 1896, 530 // переклад власний.

²²⁸ Слава стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // Там само, 108 л. // переклад Андрій Шкраб’юк.

²²⁹ Третя стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // Там само. // переклад Андрій Шкраб’юк.

²³⁰ Слава стихира “Стихири на стиховні”, Велика вечірня // Там само. // переклад Андрій Шкраб’юк.

Отже, брати, святкуючи нині пам'ять святих апостолів Петра і Павла, згадуючи чесні їхні страждання, полюбимо їхню істинну віру, святе життя, полюбимо неповинність, страждання їх і чистоту ісповідання. Ці високі якості в них люблячи і їхні великі подвиги наслідуючи, «у що ж уподібнитися» (2 Сол. 5:9) їм (апостолом), і ми того вічного блаженства досягнемо, яке для всіх святих приготовлене²³¹.

Проаналізувавши та розглянувши празник первоверховних апостолів Петра і Павла, через призму літургійних текстів свята, можна зробити висновок, що автори піснеспівів намагалися показати, життєві шляхи обох апостолів, які відрізнялися між собою та кожен був по своєму унікальним, однак обоє вони змогли засвідчили свою віру в Небесного Творця і стали першими серед учнів Христових. Піснеспіви постійно пригадують вірним слова Йоана Золотоустого: “Петро і Павло - церковні світила, які щодня освітлюють Церкву, Духа скарбниці, вселенної просвітителя, благодаті посудини, пояснювачі Святої Тройці і божественного слова”²³². Саме на основі праць Отців Церкви (Йоана Золотоустого та інших) та книг Нового Завіту були укладені авторами піснеспіви. У розділі також були представлені провідні теми та ідеї які найбільше простежуються у текстах свята апостолів: їхні недосконалість, апостоли як світила, особлива величність серед інших святих, мученицька смерть, особлива місія дана кожному Христом, як дар для Церковної спільноти, як проповідники та вчителі віри, уривки із виключно біблійною основою та у яких тонах описується саме свято у текстах. Тексти свята окрім висвітлення свята апостолів та їхньої важливої ролі для кожного вірного, також показують, що лише завдяки Воскреслому Христу, Петро і Павло змогли стати первоверховними апостолами та бути почитаними багатьма вірними. Піснеспіви ніби постійно пригадують кожному вірному, що “коли Христос не воскрес, то марна проповідь наша, то марна й віра ваша” (1 Кр. 15:14). Невідомо чи змогли б святі апостоли досягти таких висот, якби не особлива благодать дана їм з Небес, однак є точно відомо,

²³¹ Августин А. *Слово в день Петра и Павла* // azbyka.ru (30.11.2021) // переклад власний.

²³² *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8.* Санкт-Петербург 1902, 616 // переклад власний.

що все вони робили в ім'я Сина Божого. Апостол Павло у своєму посланні стверджує: “Я все можу в Тім, Хто мене підкріпляє, в Ісусі Христі” (Флп. 4:13).

ВИСНОВКИ

У даній магістерській праці було проведено дослідження богослов'я свята апостолів Петра та Павла у візантійській літургійній традиції. Дослідження відбулося шляхом використання історичних, богословських та літургійних аспектів. Дане свято є важливим оскільки у ньому вірні оспівують образ первоверховних апостолів, які завдяки своїй вірі та старанням у апостольській праці стали великими світильниками та стовпами Церкви.

Метою цієї наукової роботи було репрезентувати на біблійно-патристичній основі та на дотичних богословських працях: життя та діяльність первоверховних апостолів, історичний розвиток свята Петра і Павла, їхнє почитання у ранньохристиянській традиції та історію апостольського посту; висвітлити празник у візантійському літургійному році на основі інших дотичних свят та проаналізувати образ апостолів у текстах октоїха; провести богословський аналіз текстів свята.

Для досягнення даної мети, магістерська робота була поділена на три розділи. У першому розділі було розглянуто підставу до встановлення свята, тобто земний шлях обох апостолів. Петро, ставши каменем віри, першим “зміцнив братню свою!” (Лк. 22:32), яких після воскресіння Христового очолив громаду вірних та з великою любов'ю до Бога мужньо відстоював її перед загрозою переслідування. Павло ж став “посудина вибрана ... щоб носити Ім'я” (Ді. 9:15) Того хто його обрав для народів які не прийняли Христа у своє життя, пройшов із Словом Божим велику частину світу, аби “звеселилася, неплоднa, нероджена” (Гал. 4:27) Церква.

Другий розділ був присвячений історичному аналізу свята апостолів Петра та Павла, а також їхнє почитання у ранньохристиянській традиції. Варто зазначити, що апостоли мали високий авторитет вже від часів їхньої смерті і саме їхня смерть в один день та в одному місці дала поштовх до шанування їх разом, а не окремо, однак жодних історичних свідчень про літургійне почитання

Петра та Павла з ранньохристиянської доби ми не знаходимо. Щодо історії самого празника, то першим фактом про літургійне почитання є базиліка Петра та Павла у Римі і перенесення туди моші апостолів. Перші згадки про свято сягають періоду IV ст. І хоча свято було досить важливим, воно не мало сталої дати для всіх церков аж до VII ст. Також було проведено історичний аналіз посту який передує святу апостолів, та можна ствердити, що піст сформувався із посту який у перших століттях християнства був причетний до свята П'ятидесятниці. Ця зміна відбулася не раніше VII-VIII століть, про що свідчать перші згадки про, апостольський піст.

У літургійному році є свята які своїм богослов'ям та історією особливо підкреслюють важливість свята первоверховних апостолів, а саме поклоніння кайданам Петра 30 (16) грудня та Собор 12 Апостолів 13 (30) липня. Свята зародилися пізніше, та своїми літургійними текстами возвеличують образ Петра і Павла та їхній празник. У сучасному октоїху день четверга є присвячений Миколаю та всім апостолам, однак древні осьмигласники періоду X-XIII століть, показують, що колись цей день був присвячений виключно апостолу Петру. Однією із причин такої переміни може послужити Велика Схизма, у наслідок якої відбувся поділ між Сходом та Заходом, та зменшення ролі первоапостола у Візантійській традиції.

У третьому розділі було проведено богословський аналіз текстів свята Петра і Павла та було показано як літургійні тексти оспівують та розкривають їхній образ для вірних візантійської традиції. Було зосереджено увагу на таких богослужіннях добового кола як: Вечірня мала, Вечірня із литією, Утреня та Божественна Літургія. Для кращого представлення загальної картини, аналіз текстів було розподілено на провідні теми та ідеї які у них простежуються, а саме: апостоли як світила, їхні недосконалості, мученицька смерть, особлива величність серед інших святих, місія дана кожному Христом, як проповідники та вчителі віри, як дар для Церковної спільноти, уривки із виключно біблійною основою та у яких тонах описується саме свято у текстах. Автори текстів свята

первоапостолів за основу використовували: Святе Письмо (книги Нового Завіту) та Святооцівську спадщину (твори Йоана Золотоустого та інші).

Отже, загалом дана наукова праця висвітлює важливість свята апостолів Петра та Павла у Візантійській літургійній традиції та їхній образ у ньому. Можливо дана праця послужить історикам, богословам та іншим дослідникам, які цікавляться та аналізують літургійно-богословську традицію та спадщину Сходу із увагою на образі Петра та Павла у цій традиції та їхнього свята.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алфеев И. *Апостол Павел. Биография.* Москва 2017.
2. Амвросий Медиоланский. *Собрание творений. Т. IV.* Москва 2016.
3. *Апостол.* Рим 1991.
4. Гильфердинг А. *О самодревнейшем Октоихе XI века югославянского юсового письма, найденном в 1868 году.* Москва. 1874.
5. Гумилевский Ф. *Писнесивцев. Исторический обзор.* Санкт-Петербург 1902.
6. Дольницький І. *Типик Української Церкви.* Жовква 2013.
7. Евсевий Памфил. *Церковная история.* Москва 1993.
8. Ианнуарий И. *Иерусалимский собор апостолов.* Москва, 2009.
9. Иринеи Лионский. *Пять книг против ересей.* Москва 1996, 86.
10. Ісіченко І. *Загальна церковна історія.* Харків 2009.
11. Катрій Ю. *Перлини Східних Отців.* Львів 1998.
12. Катрій Ю. *Пізнай свій обряд.* Львів 2004.
13. Керн К. *Литургика: гимнография и эортология.* Москва 2000.
14. Крашенинникова О. *Древнеславянский октоих св. Климента, Архиепископа Охридского.* Москва 2006.
15. Луцик. Я. *Життя святих.* Львів 1907.
16. Мансветов И. *О постах православной восточной церкви.* Москва 1886.
17. Мансветов И. *Церковный устав, его образование и судьба в греческой и русской церкви.* Москва 1885.
18. Міжнародний біблійний коментар т. 1. Свічадо 2019.
19. *Місяць січень. Мінея.* Почаїв 1761.
20. *Місяць червень. Мінея.* Почаїв 1761.
21. *Новозаветные апокрифы.* Санкт Петербург 2004.
22. *Осмогласник.* Львів 1895.

23. *Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови.* Івано-Франківськ 2006.
24. *Проповеди святителя Софронія, Патріарха Іерусалимського.* Джорданвіль 1988.
25. Пруденцій А. *Сочинения.* Москва 2012.
26. Райт Т. *Апостол Павел и верность Бога.* т.1. Черкаси 2014.
27. Райт Т. *Павел послания к коринфянам. Популярный комментарий.* Москва 2010.
28. *Ранні Отці Церкви. Антологія.* Львів 2015.
29. Риз. Г. Л. *Критический и эзегетический комментарий к книге Деяния апостолов.* Б. м. 2006.
30. Ростовский Д. *Жития Святых.* Москва 1908.
31. *Святе Євангеліє.* Рим 1990.
32. *Святе Письмо Старого і Нового Завітів /* перекл. Хоменко І. Рим 2007.
33. Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ “Христос – наша Пасха”.* Львів 2012.
34. Синод Єпископів УГКЦ. *Партикулярне право УГКЦ.* Львів 2012.
35. Синод Католицької Церкви. *Катехизм Католицької Церкви.* Жовква 2002.
36. Скалабанович М. *Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением.* Київ 1910.
37. Сырку П. *Карансебешский октоих второй половины XVIII века.* Санкт-Петербург 1906.
38. *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского т. 8.* Санкт-Петербург 1902.
39. Тертулиан. *О прескрипции против еретиков.* Москва 1994.
40. Трух А. *Життя святих т 1-4.* Львів 1997.
41. Abrosii Mediolanensis. *De Mysterjis liber* (PL 16, 386-390).
42. Athanasii. *Apologia de fuga sua* (PG 25, 637-650).
43. Benedictus XVI. *Specialis Annus Sacer ad recolendum bis millesimum annum a natali die Sancti Pauli Apostoli.* Б.м. 2007.

44. Brown R. *An introduction to New Testament* / перекл. Браун Р т. 2. *Введение в Новый Завет*. Москва 2007.
45. Clementis I. *Constitutiones apostolicae* (PG 1, 562-580).
46. Clementis I. *Epistola ad Corinthios* (PG. 1, 215-245) // перекл. *Ранні Отці Церкви. Антологія*. Львів 2015.
47. *Das Kalenderhandbuch von 354 der Chronograph des Filocalu m. 2* Wien 2014.
48. Guthrie D. *New Testament Introduction* / перекл. Гатрі Д. *Введение в Новый Завет*. Санкт-Петербург 1996.
49. Hieronymi. *De viris clarissimi* (PI 23, 602-620).
50. Joannes Chrysostomus. *In laudem Ignatii* (PG 50,585-601).
51. Lampe P. *Traces of Peter Veneration in Roman Archaeology*. Мічиган 2015.
52. Leonis Magni. *Sermones et epistolae* (PL. 54, 350- 406).
53. Lewin T. *Life of St. Paul*. Лондон 1874.
54. Mazzoleni D. *Pietro e Paolo nell'epigrafia cristiana*. Б. м. 2000.
55. McRay J. *Paul. His life and teaching* / перекл. Макрей Д. *Жизнь и учение апостола Павла*. Черкаси 2009.
56. Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani. *Canones, ex Conciliis* (PG. 100, 840-900).
57. *Novum Testamentum graece: Nestle-Aland*. Б.м. 2012.
58. Ramsay W. *Pauline and Other Studies in Early Church History*. Б. м. 1906.
59. Rapske M. *The Book of Acts in Its First Century Setting. Paul in Roman Custody*. Мічиган 2004.
60. Roetzel C. *Paul in the Second Century*. Кембрідж 2006.
61. Sabatier A. *L'apotre Paul, esquisse d'une histoire de sa pensée*. Париж 1896.
62. Saxer V. *Il culto degli Pietro e Paolo dalle origini all'epoca carolingia*. Б. м. 2000.
63. Symeonis Thessalonicensis Archiepiscopi. *Responsiones ad Gabrielem Pentapolitanum* (PG 155, 880-901).

64. Tajra. H. *The Martyrdom of St. Paul: Historical and Judicial Context, Traditions, and Legends*. Б. м. 2010.
65. The American Journal of Theology. *The Latest Discussions on Peter and Paul at Rome*. Чикаго 1918.
66. Theodori Balsamonis. *Canones SS. Apostolorum*. (PG 137, 340-350).
67. Wright T. *What saint Paul really said* / Райт. Т. *Что на самом деле сказал апостол Павел*. Москва 2010.
68. Wright T. *What saint Paul really said* / Райт. Т. *Что на самом деле сказал апостол Павел*. Москва 2010.

ІНТЕРНЕТ ВИДАННЯ:

69. Августин А. *Слово в день Петра и Павла* // azbyka.ru (30.11.2021).
70. Русская апокрифическая студия. *Страсти апостола Петра и Павла* // apokrif.fullweb.ru (06.11.2021).
71. Barton B. та ін. *Life application Bible commentary. 1 and 2 Peter and Jude* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Вітон 1996.
72. Britannica Encyclopedia. *Basilica of San Sebastiano* // www.britannica.com (09.11.2021).
73. Britannica Encyclopedia. *Old Saint Peter`s Basilica* // www.britannica.com (10.11.2021).
74. Britannica Encyclopedia. *Saint Paul the Apostle* // www.britannica.com (06.11.2021).
75. Britannica Encyclopedia. *Saint Peter the Apostle* // www.britannica.com (03.11.2021).
76. Catholic Encyclopedia. *Mamertine Prison* // www.newadvent.org (08.11.2021).
77. Catholic Encyclopedia. *St. Paul* // www.newadvent.org (05.11.2021).
78. Catholic Encyclopedia. *St. Paul-without-the-walls* // www.newadvent.org (11.11.2021).
79. Catholic Encyclopedia. *St. Peter, Prince of the Apostles* // www.newadvent.org (03.11.2021).

80. Catholic Encyclopedia. *The Eastern Schism* // www.newadvent.org (11.11.2021).
81. Early Christian Writings. *The acts of Peter* // www.earlychristianwritings.com (06.11.2021).
82. MacArthur J. *New Testament commentary. 1 Peter* [електронне видання з ресурсу Libronix]. Чикаго 2004.